

MAPIRANJE KLJUČNIH DEFICITA ISHODA
UČENJA STUDIJA SVIH PROFILA DRUŠTVENIH
NAUKA ZA POTREBE KVARTARNOG SEKTORA

Podgorica,
februar 2021. godine

MAPIRANJE KLJUČNIH DEFICITA ISHODA UČENJA STUDIJA SVIH PROFILA DRUŠTVENIH NAUKA ZA POTREBE KVARTARNOG SEKTORA

Izdavač:

Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM)

Za izdavača:

Milena Bešić

Autori:

Prof. dr Miloš Bešić

Dijana Delić Bošković

Grafički dizajn i štampa:

Brain Media, Podgorica

Tiraž: 50 kom

Publikacija predstavlja dio projekta **“Praktična akademija za socijalnu integraciju”** koji CEDEM sprovodi uz podršku Ministarstva prosvjete, nauke, kulture i sporta. Termin koji su u ovoj publikaciji izraženi u muškom gramatičkom rodu, podrazumijevaju prirodni muški i ženski rod lica na koje se odnose. Sadržaj publikacije predstavlja isključivu odgovornost priređivača i ne odražava nužno stavove donatora.

Sadržaj

Analiza sadržaja obrazovnih kurikuluma fakulteta u oblasti društvenih nauka u Crnoj Gori	14
Anketno istraživanje	35
Kapaciteti koji se tiču opšteg obrazovanja	46
Profesionalni kapaciteti	50
Organizacioni kapaciteti	52
Komunikacijske vještine	55
Digitalne vještine	59
Poznavanje legislative i administrativni kapaciteti	62
Stručni kapaciteti	65
Generički nalazi na osnovu anketnog istraživanja	68
Grupni intervju	70
Ključni nalazi istraživanja	74
Bibliografija	78

Uvod

Nekada je obrazovanje u oblasti društvenih nauka bilo naglašeno humanistički nastrojeno, a ključni ciljevi su bili da se steknu temeljna akademska znanja koje nude 'velike' teorije, te da se kod studenata razvija kritično mišljenje¹. Ovakav sistem školovanja bio je prilagođen idealima prosvjetiteljstva koje je duboko ukorijenjeno u evropskoj tradiciji. U ranim periodima univerzitetskog obrazovanja u oblasti društvenih nauka, cilj je bio da se akademsko promišljanje društvenih fenomena i problema udalji od tradicionalnog religijskog pogleda na svijet, kao i da se napravi razlika između znanja zasnovanog na svakodnevnom iskustvu i znanja koje podliježe kritici kartezijanskog razuma u promišljanju društvenih fenomena. Vremenom je ova kritička uloga nauke ostvarena, a jačanjem države, institucionalne strukture društva i savremene ekonomije, univerzitetsko obrazovanje je od druge polovine XX vijeka, pa do danas dobilo drugačije zadatke i ulogu². Kritičko promišljanje društvenih fenomena ostaje u domenu filozofije i ono ostaje sastavni dio habitusa društvenih naučnika, ali ovo naprosto nije dovoljno u promijenjenim društvenim uslovima³. Društveni naučnici i svršeni studenti sistema visokog obrazovanja danas imaju zadatak da koriste znanja i vještine koji su potrebne za funkcionisanje savremenog društva. Od sistema obrazovanja se očekuje da obezbijedi ishode koji se ogledaju u kadrovima koji su osposobljeni da obavljaju čitav niz složenih poslova u institucionalnom okruženju. Novije teorije u društvenim naukama, iako počivaju na onim tradicionalnim, u sve većoj mjeri se orijentišu na ponašanja pojedinaca u institucionalnom okruženju, kao i na analizi faktora od kojih zavisi efikasnost institucionalne strukture društva. Savremeni tehnološki napredak praćen sve većim stepenom, sa jedne strane, diverzifikacije društva, a sa druge strane procesima globalizacije, kreira nov institucionalno-ekonomski ambijent⁴. Ovaj ambijent je kompleksan po sebi, a da bi institucije države efikasno funkcionisale, njima je potrebna nova obrazovna radna snaga sa novim i

1 Tozer, S., Violas, P. C., & Senese, G. B. (2006). *School and society: Historical and contemporary perspectives* (p. 544). New York, NY: McGraw-Hill.

2 Doyle, C. S. (1994). *Information literacy in an information society: A concept for the information age*. Diane Publishing.

3 Poisson, M. (2001). *Science Education for Contemporary Society: Problems, Issues and Dilemmas*. Final Report of the International Workshop on the Reform in the Teaching of Science and Technology at Primary and Secondary Level in Asia: Comparative References to Europe (Beijing, China, March 27-31, 2000).

4 Sakun, A., & Mordous, I. (2019). Digital Re-Evolution: *Learning to be Human at Contemporary Society*. *Philosophy & cosmology*, (22), 129-136.

drugačijim kapacitetima⁵. Pritom, nisu samo zahtjevi za vještinama u pitanju. Osim konkretnih vještina, potrebni su kapaciteti nove obrazovne radne snage koje obezbjeđuju univerzitetsko obrazovanje, kao i kapaciteti za komunikacijom, inovacijama, saradnjom, upravljanjem, te drugim aspektima koje je potrebno anticipirati i unaprijediti⁶.

Svakako, skup vještina i znanja koje su potrebne za funkcionisanje institucija u savremenom društvu veoma je ekstenzivan i složen. Na osnovu OECD kriterijuma, propisani su sljedeći standardi za tercijalno, tj. visoko obrazovanje⁷:

Tabela 1: Vodeći pravci politika

Cilj politika	• Vodeći pravci politika
Upravljanje visokim obrazovanjem: postavljanje pravog kursa	• Razvijati koherentnije strategijske vizije za visoko obrazovanje • Uspostaviti instrumente za vodeće visoko obrazovanje • Obezbijediti koherentnost visokog obrazovanja uz opsežnu diverzifikaciju • Izgraditi veze u sistemu • Ojačati sposobnost institucija da se usklade sa nacionalnim strategijama za visoko obrazovanje • Izgraditi konsenzus o politikama obrazovanja
Uskladiti strategije finansiranja sa nacionalnim prioritetima	• Razviti finansijsku strategiju koja pospješuje doprinos sistema visokog obrazovanja društvu i ekonomiji • Koristiti se principom podjele troškova između države i studenata za oblikovanje strategije finansiranja visokog obrazovanja • Javno subvencionisati programe visokog obrazovanja u odnosu na doprinos koji daju društvu • Osigurati institucionalno finansiranje u odnosu na input i output indikatore uključujući i strateški istaknute komponente • Unaprijediti isplativost • Podržati pristup finansiranja sveobuhvatnim sistemom podrške studentima

5 Amin, S. (2014). Capitalism in the age of globalization: *The management of contemporary society*. Zed Books Ltd.

6 Svyrydenko, D. (2016). *Mobility Turn in Contemporary Society as an Educational Challenge*. Future Human Image, (6), 94-100.

7 Dostupno na: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264046535-en.pdf?expires=1618737166&id=id&accname=guest&checksum=F074A877B28959F26435F8E6131B2B3>

Poboljšava i osigurava kvalitet	• Osmisliti kvalitetan i uvjerljiv okvir koji sadrži ciljeve visokog obrazovanja • Razviti kulturu kvaliteta sistema, uz postavljanje što snažnijeg opterećenja na unutrašnji kvalitet mehanizama osiguranja • Kako sistem stiče zrelost, ali i zadržava jake spoljne komponente u određenim kontekstima, osigurati kvalitet kroz savjetodavnu, eksternu ulogu • Uskladiti procese osiguravanja kvaliteta sa određenim profilom ustanova za obrazovanje profesora • Izbjeći fragmentaciju organizacione strukture osiguravanja kvaliteta
Dostizanje jednakosti	• Procijeniti opseg i porijeklo pitanja jednakosti • Ojačati integraciju planiranja između sistema srednjoškolskog i visokog obrazovanja • Razmotriti politike pozitivne diskriminacije za određene grupe čiji su prethodni obrazovni nedostaci dobro identifikovani • Pružiti podsticaje ustanovama koje se bave obrazovanjem i obučavanjem profesora da prošire učešće i pruže dodatnu podršku studentima u nepovoljnom položaju
Poboljšati ulogu koje visoko obrazovanje zauzima u istraživanju i inovacijama	• Unaprijediti ambijent za širenje znanja prije nego jačati komercijalizaciju putem jačanja razvoja prava intelektualne svojine • Poboljšati i proširiti kanale interakcije i ohrabriti unutar-institucionalnu saradnju • Koristiti sektor visokog obrazovanja da poboljša internacionalizaciju istraživanja i doprinosa • Proširiti kriterijume korišćene u procjenama istraživanja • Osigurati prelazak na finansiranje zasnovano na projektima i osigurati kombinaciju mehanizama finansiranja
Akadska karijera: prilagođavanje promjenama	• Dati institucijama dovoljnu autonomiju nad upravljanjem ljudskim resursima • Pomiriti akademsku slobodu sa doprinosom institucija društvu • Poboljšati početne uslove mladim akademikima • Razviti mehanizme za podršku akademika

Jačanje veza sa tržištem rada	• Koordinisati tržište rada i obrazovne politike • Poboljšati podatke i analizu o dostignutim ishodima na tržištu rada • Ojačati karijerne servise sekundarnog i tercijarnog nivoa • Poboljšati pružanje usluga usmjerenih na tržište rada • Uključiti perspektive tržišta rada pri razvoju politika i institucionalnog upravljanja
Oblikovanje strategija internacionalizacije u nacionalnom kontekstu	• Razviti nacionalnu strategiju i obiman okvir za internacionalizaciju • Poboljšati koordinaciju nacionalnih politika • Ohrabriti ustanove za obrazovanje profesora da postanu proaktivni akteri internacionalizacije • Kreirati strukture za promociju nacionalnog, tercijarnog obrazovnog sistema, dakle - visokog obrazovanja • Razviti internacionalizaciju u kampusima, odnosno domovima
Primjena politika visokog obrazovanja	• Utvrditi ad hoc nezavisne komitete da iniciraju reforme visokog obrazovanja i uključe ključne stakeholdere • Ohrabriti „odozdo ka gore“ inicijative na način da budu razvijene u obliku predloga od strane nezavisnih komiteta • Prepoznati različita shvatanja stakeholdera kroz učestali razvoj politika • Favorizovati postepene reforme u odnosu na sveobuhvatne izmjene, osim ako postoji široka podrška javnosti za drastičnim izmjenama

Riječ je o tome da tercijarno obrazovanje unaprjeđuje ukupan kvalitet života i ne tiče se samo konkretnih aspekata funkcionalnosti. No, ovu ulogu obrazovanje ostvaruje prevashodno posredstvom jačanja kompetencija svršenih studenata. Savjet Evrope je u velikom broju studija prepoznao ovaj problem⁸. U ovom istraživanju smo se, prema tome, rukovodili potrebama javnog sektora kada je riječ o samim kompetencijama svršenih studenata. Cilj istraživanja je bio da se utvrdi, u mjeri u kojoj je to moguće, **koje su to kompetencije nedostadne u pogledu potreba kvartarnog sektora⁹, a kada je riječ o svršenim studentima društvenih nauka.**

8 Dostupno na: <https://rm.coe.int/higher-education-for-modern-societies-competences-and-values/168075dddb>

9 Pod kvartarnim sektorom podrazumijevamo: obrazovanje, nauka, kultura, informacije, zdravstvo, socijalna zaštita i državna uprava.

Preliminarna analiza i dizajn istraživanja

Kreiranje kurikuluma svakog studijskog programa podrazumijeva i definisanje ishoda učenja. Osnovno pitanje u našem istraživanju bilo je **da li i u kojoj mjeri sistem univerzitetskog obrazovanja u oblasti društvenih nauka obezbjeđuje dovoljne obrazovne ishode za potrebe kvartarnog sektora**. Mnoštvo je mogućih odgovora na ovo jednostavno pitanje, a problemi mogu biti adresirani na različite načine. Prvo, sasvim je moguće da obrazovni kurikulumi nisu definisani na način da obezbjeđuju obrazovne ishode koje kvartarni sektor iziskuje. Ovakav problem jednostavno bi značio da sistem obrazovanja ne prepoznaje potrebe ovog sektora. Drugo, moguće je da su kurikulumi valjano postavljeni, ali da se u obrazovnoj praksi ne realizuju dovoljno efikasno, tačnije: valjano je predviđeno šta studenti treba da nauče, ali u procesu učenja se to ne dešava. Potvrda ove teze bi značila problematizaciju obrazovnog sistema i njegovih kapaciteta. Treće, moguće je da sam kvartarni sektor 'kasni', i da ne prepoznaje obrazovne kvalitete visokoškolskog kadra. Naš zadatak je bio da konsultujemo one koji rade u kvartarnom sektoru, te da na osnovu njihovih stavova i iskustava **procijenimo stepen u kojem obrazovni ishodi odgovaraju njihovim potrebama**. Prema tome, istraživačka pitanja na koja smo tražili odgovor su sljedeća:

Osnovno istraživačko pitanje: *U kojoj mjeri sistem visokog obrazovanja u oblasti društvenih nauka obezbjeđuje znanja svršenim studentima koja su potrebna kvartarnom sektoru?*

Specifično pitanje 1: *Koji su to ključni deficiti sistema visokog obrazovanja studenata društvenih nauka kada je riječ o obrazovnim ishodima?*

Specifično pitanje 2: *Da li, i u kojoj mjeri postoje razlike između univerziteta i fakulteta u Crnoj Gori, kada je riječ o obrazovnim ishodima potrebnim za kvartarni sektor?*

Odgovor na pitanje bio je moguć samo mješovitim (kombinovanim pristupom), tačnije, pristupom koji operiše većim brojem metoda. Preciznije, metodološki smo koristili triangulaciju koja se oslanja na tri različite metode. Prvo, to je bila anketa sa zaposlenima u kvartarnom sektoru. Izbor ispitanika bio je ciljani, tačnije, identifikovali smo zaposlene u državnim organima koji imaju iskustva

u radu sa pripravnicima i svršenim studentima. Takođe, sa njima smo obavili i jedan grupni intervju, kako bi podrobnije govorili o deficitima obrazovnih ishoda i dubinski sagledali spektar i težinu problema. Treće, (iako je metodički prvo), uradili smo elementarnu analizu sadržaja kurikuluma svih fakulteta društvenih nauka, sa ciljem da identifikujemo *ad hoc*, koji su to sadržaji dominantni u ovim kurikulumima, a koji su najdeficitarniji. Prema tome, metode istraživanja su:

- 1 Analiza sadržaja
- 2 Grupni intervju
- 3 Anketni metod

Konačno, iako je moguće induktivistički govoriti o obrazovnim sadržajima, mi smo se postarali da u postupku instrumentalizacije koristimo određene standarde znanja koji su u skladu sa nekim univerzalno prihvaćenim kriterijumima. Za ovu svrhu koristili smo OECD kriterijume, koji su eksplicitno navedeni na sledeći način:

KRITERIJUMI

1 - Etika i vrijednosti	15 - Vizija
2 - Kapaciteti za rukovođenjem	16 - Orijentacija na klijente/korisnike usluga
3 - Usmjerenost na postignuće/rezultate	17 - Fleksibilnost/prilagodljivost
4 - Strateško razmišljanje	18 - Organizacija
5 - Komunikacija	19 - Lojalnost
6 - Timski rad	20 - Inovacija
7 - Kapaciteti za rješavanje problema	21 - Posvećenost
8 - Profesionalizam	22 - Pouzdanost
9 - Međuljudski odnosi	23 - Sposobnost pregovaranja
10 - Efikasnost	24 - Korišćenje i procesuiranje informacije
11 - Učenje/permanentno unaprjeđivanje samoga sebe	25 - Kompetencije za digitalno doba
12 - Procjenjivanje	26 - Poslovni/biznis kapaciteti
13 - Inicijativa	27 - Politička kompetentnost
14 - Koordinacija	

Ova kriteriologija nam je bila ključna za operacionalizaciju znanja i vještina, sa ciljem da se utvrde nedostaci obrazovnog sistema u Crnoj Gori. Drugim riječima, naši instrumenti su sve ove kriterijume uvrstili u procjenu, a dodatno, ostavili smo prostor da ispitanici govore i o nekim drugim kriterijumima koji nisu uvršteni u okviru pomenute OECD liste. No, mora se priznati da je lista ekstenzivna i da su kompetencije koje se očekuju od svršenih studenata više nego zahtjevne. Stoga je, zaista, krajnje interesantno utvrditi kakvo je stanje u Crnoj Gori sa svršenim studentima kada je riječ o ovim kompetencijama.

U tekstu koji slijedi najprije prilažemo rezultate analize sadržaja obrazovnih kurikuluma, potom rezultate anketnog istraživanja i na kraju rezultat kvalitativnog grupnog intervjua koji smo obavili.

Analiza sadržaja obrazovnih kurikuluma fakulteta u oblasti društvenih nauka u Crnoj Gori

U cilju analize obrazovnih kurikuluma, jednostavno smo koristili akreditaciona dokumenta svih fakulteta. U njima su jasno definisani ishodi učenja. Pojednostavljeno, to je segment akreditacije u kojem jasno piše koja to znanja nekog obrazovnog programa bi svršeni studenti trebalo da imaju nakon završetka studija. No, obrazovni ciljevi su veoma lapidarno definisani i stoga je bilo nužno klasifikovati ih u nekoliko kategorija. Na ovaj način moguće je procijeniti za svaki od definisanih ishoda u kurikulumu, kojim kategorijama pripada i konsekvantno napraviti pregled po kategorijama ishoda za sve nastavno-naučne programe. Klasifikacija svih ishoda obuhvata sljedeće kategorije:

- Osnovna i opšta teorijska znanja
- Kritičko mišljenje i analiza problema
- Ključne operativne vještine
- Vještine usmjerene na jačanje organizacije
- Etika u međuljudskim odnosima
- Razvoj cjeloživotnog učenja

Najprije, u tabeli 1 prilažemo sve definisane ishode Fakulteta političkih nauka, Univerziteta Crne Gore, a za smjer međunarodni odnosi i politikologija, pri čemu su definisani ishodi klasifikovani. Rezultati ukazuju da su ishodi dominantno usmjereni na opšta znanja i razvoj kritičkog mišljenja, ali i isticanje ključnih operativnih vještina. Sa druge strane, samo dva ishoda su usmjerena na vještine jačanja organizacije i niti jedan ishod na etička pitanja i međuljudske odnose, te na razvoj cjeloživotnog učenja.

Tabela 1. UCG/FPN: međunarodni odnosi i politikologija

Ishodi	Osnovna i opšta teorijska znanja	Kritičko mišljenje i analiza problema	Ključne operativne vještine	Vještine usmjerene na jačanje organizacije	Etika i međuljudski odnosi	Razvoj i cjeloživotno učenje
Razlikuje i povezuje osnovne pojmove iz međunarodnih odnosa i diplomatije, primjenjuje znanja iz teorije i istorije na savremene tokove međunarodnih odnosa;	●	●				
Analizira međusobne odnose međunarodnih odnosa, istorije, prava, ekonomije i drugih srodnih naučnih disciplina;	●	●				
Definiše osnovne aktere i procese evropskih i evroatlantskih integracija;	●	●	●			
Poznaje tokove savremenih međunarodnih odnosa i djelovanja spoljnopolitičkih aktera u globalizovanom svijetu;	●	●				
Razlikuje i povezuje osnovne pojmove i subjekte partijskih i izbornih sistema;	●	●	●			
Prepoznaje načine funkcionisanja i organizacije javne uprave;			●	●		
Analizira teoriju i praksu političkog ponašanja i političkog marketinga;			●			
Kritički procjenjuje najbitnije principe i pojmove iz političkih teorija;	●	●				
Razlikuje najvažnije periode, faktore i subjekte i analizira osnovne ustavnopravne propise u političkom sistemu Crne Gore.			●	●		
SUMA	6	6	5	2	0	0

U tabeli 2 prilažemo rezultate analize kada je riječ o Fakultetu političkih nauka, Univerziteta Crne Gore, za smjer: medijske studije i novinarstvo. Opet, sva četiri definisana cilja spadaju u kategoriju opštih teorijskih znanja, od kojih su dva cilja usmjerena na ključne operativne vještine i jedan na kritičko mišljenje. Vještine usmjerene na razvoj organizacije, one koje se tiču etike i međuljudskih odnosa, te one koje se tiču cjeloživotnog učenja su odsutne.

Tabela 2. UCG/FPN: medijske studije i novinarstvo

Ishodi	Osnovna i opšta teorijska znanja	Kritičko mišljenje i analiza problema	Ključne operativne vještine	Vještine usmjerene na jačanje organizacije	Etika i međuljudski odnosi	Razvoj i cjeloživotno učenje
Objašnjava osnovne kategorije novinarstva i medija;	●					
Prepoznaje društvenu ulogu i uticaj novinarstva kao profesije;	●	●				
Razlikuje teorije i tehnike novinarstva i primjenjuje ih na različite medije – štampa, radio, televizija;	●		●			
Poznaje profesionalne standarde novinarstva;	●					
Komunicira sa različitim tipovima javnosti.			●			
SUMA	4	1	2	0	0	0

U tabeli 3 napravljena je istovjetna analiza kada je riječ o smjeru: socijalna politika i socijalni rad, na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta Crne Gore. Od četiri definisana ishoda, dva su u kategoriji opštih teorijskih znanja i po jedan u kategoriji ključnih operativnih vještina, te etike i međuljudskih odnosa.

Tabela 3. UCG/FPN: Socijalna politika i socijalni rad

Ishodi	Osnovna i opšta teorijska znanja	Kritičko mišljenje i analiza problema	Ključne operativne vještine	Vještine usmjerene na jačanje organizacije	Etika i međuljudski odnosi	Razvoj i cjeloživotno učenje
Razlikuje teorije i tehnike socijalnog rada;	●					
Primjenjuje metodске pristupe u socijalnom radu sa pojedincem, grupom i u zajednici;			●			
Poznaje etičke norme socijalnog rada i primjenjuje ih u obavljanju djelatnosti socijalnog radnika;					●	
Analizira osnovne kategorije socijalne politike i povezuje ih sa srodnim oblastima iz prava, medicine, psihologije i drugih naučnih disciplina.	●					
SUMA	2	0	1	0	1	0

Nadalje, u tabeli 4 možemo vidjeti procjenu ishoda po kategorijama na Ekonomskom fakultetu, Univerziteta Crne Gore, za smjer: ekonomija. Svih pet ciljeva spadaju u kategoriju opštih i osnovnih teorijskih znanja, dva cilja razvijaju kritičko mišljenje, a samo jedan cilj je usmjeren na operativne vještine.

Tabela 4. UCG/Ekonomske fakultet: Ekonomija

Ishodi	Osnovna i opšta teorijska znanja	Kritičko mišljenje i analiza problema	Ključne operativne vještine	Vještine usmjerene na jačanje organizacije	Etika i međuljudski odnosi	Razvoj i cjeloživotno učenje
Analiziraju i praktično primjenjuju osnovne principe ekonomske nauke;	●	●				
Razumiju i analiziraju osnovne ekonomske modele;	●	●				
Razumiju zakonitosti ponude i tražnje na tržištu roba i faktora proizvodnje;	●		●			
Pokazuju da su upoznati sa osnovnim elementima ekonomije;	●					
Tumače fundamentalne indikatore makroekonomskog okruženja	●					
SUMA	5	2	1	0	0	0

U tabeli 5 prikazana je analiza kurikuluma smjera - Menadžment na Ekonomskom fakultetu, Univerziteta Crne Gore. Ishodi učenja su klasifikovani na sljedeći način: tri potpadaju pod kategoriju opštih i teorijskih znanja, dva - kritičko mišljenje i po jedan u okviru kategorija- operativne vještine i jačanje organizacije.

Tabela 5. UCG/Ekonomski fakultet: Menadžment

Ishodi	Osnovna i opšta teorijska znanja	Kritičko mišljenje i analiza problema	Ključne operativne vještine	Vještine usmjerene na jačanje organizacije	Etika i međuljudski odnosi	Razvoj i cjeloživotno učenje
Tumače prirodu i svrhu postojanja preduzeća, kao i ključne pojmove koji se odnose na njegovo funkcionisanje, opstanak i uspjeh na tržištu;						
Znaju da kritički ocijene različite poglede na pitanja iz poslovne prakse;						
Osposobljeni su da primjene ekonomske teorije u različitom praktičnom kontekstu;						
Analiziraju i tumače podatke dobijene iz različitih oblasti poslovanja preduzeća i donose odgovarajuće zaključke;						
Rade efikasno i djelotvorno u timu.						
SUMA	3	2	1	1	0	0

U tabeli 6 predstavljeni su obrazovni ishodi Pravnog fakulteta na Univerzitetu Crne Gore, smjeru: pravne nauke. Ishodi su u akreditovanom kurikulumu postavljeni veoma ekstenzivno i kada je riječ o broju ishoda i kada je riječ o svakom pojedinom ishodu. Stoga su i numeričke vrijednosti po kategorijama ishoda značajno više. Rezultati ukazuju da su svršeni studenti Pravnog fakulteta u velikoj mjeri usvojili ključne operativne vještine. Takođe, kurikulum insistira na razvoju kritičkog mišljenja. Ovaj kurikulum, za razliku od svih prethodno analiziranih, insistira i na cjeloživotnom učenju. U manjoj mjeri se razvijaju opšta teorijska znanja i vještine koje se tiču etičkih pitanja i međuljudskih odnosa.

Tabela 6. UCG/Pravni fakultet: Pravne nauke

Ishodi	Osnovna i opšta teorijska znanja	Kritičko mišljenje i analiza problema	Ključne operativne vještine	Vještine usmjerene na jačanje organizacije	Etika i međuljudski odnosi	Razvoj i cjeloživotno učenje
Pokazuje širok i integrirani dijapazon znanja iz apstraktnopravnih i konkretnopravnih (istorijskopravnih i pozitivnopravnih) disciplina i razvija visoko specijalizovana teoretska i praktična znanja u oblasti prava, koja stvaraju osnovu za razvoj i primjenu originalnih ideja i rješenja i predstavljaju osnovu za dalju specijalizaciju i nastavak obrazovanja;						
Razlikuje i klasifikuje osnovne pojmove i principe iz navedenih pravnih disciplina, kao i pomoćnih nauka, koji omogućavaju bolje razumijevanje pravnih disciplina;						
Poznaje aktuelne teorijske probleme u svojoj oblasti, kritički razmišlja o osnovnim teorijskim konceptima i principima iz osnovnih pravnih disciplina, kao i da samostalno i kritički razmatra i istražuje probleme i literaturu;						
Pronalazi argumente <i>pro et contra</i> u vezi sa konkretnim pravnim problemima i umije da ih zastupa;						
Usmeno i pisano obrazlaže mišljenje i promišlja o argumentima ljudi drugačijeg stava;						
Vlada i koristi se nizom određenih metoda, vještina, tehnika, praksi i materijala povezanih sa predmetima predviđenim nastavnim planom i programom;						

Istražuje, prikuplja i tumači relevantne podatke u svojoj oblasti, koristeći se analizom, sintezom, kritičkim sagledavanjem izvora i drugim specijalizovanim istraživačkim sredstvima i tehnikama ispitivanja, dajući samostalnu ocjenu stručnih problema i koncepata, čime pokazuje sposobnost da učestvuje u naučnom istraživanju;						
Kreativno i originalno dijagnostikuje, definiše i analizira složene probleme u oblasti prava, dajući samostalnu ocjenu stručnih problema i koncepata i formuliše zaključke i daje preporuke iz svoje i iz drugih srodnih oblasti;						
Koristi i razvija niz opštih, naprednih ili specijalizovanih vještina (znanje stranog jezika struke), prati razvoj novih tehnika;						
Upotrebljava i primjenjuje znanje na načine koji pokazuju profesionalan pristup radu i praksi;						
Uspješno pronalazi relevantne pravne izvore i pretražuje sudsku praksu;						
Izražava vlastiti stav o primjeni pravnih pravila na konkretne slučajeve;						
Interdisciplinarno pristupa problemu i sagledava ga iz različitih aspekata;						
Pokazuje svijest o sopstvenim potencijalima i motivaciju za unapređenje sopstvenog znanja, vještina i kompetencija;						
Stalno prati izmjene zakonskih propisa, sposoban je za određivanje njihovog smisla, uočava i shvata razlike i sličnosti u odnosu na ranija rješenja i efikasno ih primjenjuje na konkretne situacije;						

Osposobljen je za samostalno obavljanje srednje zahtjevnih poslova iz oblasti prava u pravosudnim i upravnim organima i privrednim društvima, drugim udruženjima i organizacijama;						
Samostalno formuliše sadržaj podnesaka koji služe ostvarivanju i zaštiti prava;						
Pokazuje sposobnost timskog rada pod vođstvom i u saradnji sa kolegama i kvalifikovanim licima iz prakse na konkretnom i/ili multidisciplinarnom predmetu i doprinosi novom načinu razmišljanja i rješavanja problema;						
Bavi se kompleksnim etičkim i profesionalnim pitanjima u oblasti prava, tražeći smjernice u slučajevima kada je to potrebno;						
Konstantno vrednuje sopstveni rad i odgovornost prema poslu, uz težnju za daljim usavršavanjem.						
SUMA	3	9	13	0	3	4

U tabeli 7 prilažemo analizu kurikulum Univerziteta Mediteran, za smjer: marketing menadžment. Ovaj kurikulum je dominantno orjentisan na razvoj ključnih operativnih vještina i opštih teorijskih znanja. Samo jedan ishod kurikuluma je usmjeren na jačanje organizacije, dok ostali kategorisani ishodi u ovom kurikulumu nisu prisutni.

Tabela 7. Univerzitet Mediteran: Marketing menadžment

Ishodi	Osnovna i opšta teorijska znanja	Kritičko mišljenje i analiza problema	Ključne operativne vještine	Vještine usmjerene na jačanje organizacije	Etika i međuljudski odnosi	Razvoj i cjeloživotno učenje
Poznaje i tumači temeljne pojmove iz oblasti mikro i makro ekonomije;	●					
Razlikuje i generiše poslovnu politiku i strategije upravljanja preduzećem, primjenjuje različite liderske tehnike u rješavanju konkretnih organizacionih problema;	●			●		
Definiše pretpostavke za rast konkurentnosti, analizira mikro i makro okruženje i primjenjuje adekvatne strategije upravljanja preduzećem;	●		●			
Upotrebljava opšta teorijska znanja iz oblasti marketinga u skladu sa specifičnostima zahtijeva tržišta, uz uvažavanje najbolje svjetske prakse;	●		●			
Razvija sopstvene preduzetničke ideje u biznisu, kreira i primjenjuje savremene e-koncepte u cilju unaprjeđenja biznisa;			●			
Strateški razmišlja i razvija vještine za formulaciju, implementaciju i evaluaciju strategija;			●			
Usvaja znanja i vještine iz moderne poslovne discipline odnosa sa javnošću, što je od neprocjenjive vrijednosti za razvoj imidža kompanije.			●			
SUMA	4	0	5	1	0	0

U tabeli 8 analizirali smo Finansijski menadžment, na Univerzitetu Mediteran. Svih šest definisanih ishoda su u kategoriji opštih teorijskih znanja. Dodatno, četiri ishoda su usmjerena na ključne operativne vještine, dok su tri ishoda usmjerena na jačanje kapaciteta organizacije. Ostale kategorije ishoda učenja nisu prisutne.

Tabela 8. Univerzitet Mediteran: Finansijski menadžment

Ishodi	Osnovna i opšta teorijska znanja	Kritičko mišljenje i analiza problema	Ključne operativne vještine	Vještine usmjerene na jačanje organizacije	Etika i međuljudski odnosi	Razvoj i cjeloživotno učenje
Razumije funkcionisanje finansijskih tržišta, njihovih osnovnih elemenata, instrumenata i finansijskih institucija;						
Primjenjuje inovirana znanja iz oblasti upravljanja u bankama, sa značajnim mogućnostima predupređenja faktora rizika, uz razumijevanje kompletnih bankarskih aktivnosti;						
Primjenjuje znanja i vještine kojima se analiziraju strategije ulaganja i sagledavaju efekti ulaganja sa aspekta visine prinosa i rizika;						
Razumije, analizira i interpretira osnovne finansijsko-računovodstvene izvještaje, priprema i analizira različite tipove izvještaja po segmentima, primjenjuje osnovne upravljačke koncepte i tehnike u donošenju poslovnih odluka;						
Analizira institucije, politike i odnose unutar EU, razumije i samostalno analizira odnose CG i EU;						
Razumije proces upravljanja rizicima u osiguranju, analizira rizike primjenom kvantitativnih metoda poslovnog odlučivanja.						
Usvaja znanja i vještine iz moderne poslovne discipline odnosa sa javnošću, što je od neprocjenjive vrijednosti za razvoj imidža kompanije.						
SUMA	6	0	4	3	0	0

U tabeli 9 prilažemo analizu Pravosudnog studijskog programa, a u tabeli 10 Privrednopravnog studijskog programa na Univerzitetu Mediteran. Ovdje ih analiziramo zajedno stoga što je po ishodima riječ o identičnom programu, pa se po kriterijumu evaluacije ne mogu razlikovati. Program obiluje opštim teorijskim znanjima, u značajno manjoj mjeri razvojem kritičkog mišljenja, još manje razvijanjem ključnih operativnih vještina, dok ostali ishodi po kategorijama nijesu zastupljeni.

Tabela 9. Univerzitet Mediteran:Pravosudni studijski program

Ishodi	Osnovna i opšta teorijska znanja	Kritičko mišljenje i analiza problema	Ključne operativne vještine	Vještine usmjerene na jačanje organizacije	Etika i međuljudski odnosi	Razvoj i cjeloživotno učenje
Definiše osnovne pravne pojmove i postulate, sa posebnim akcentom na pojmove usko vezane za oblast pravosuđa, kao i osnovne pojmove iz pravno srodnih disciplina (ekonomije, istorije, sociologije, politikologije);						
Zna da objasni fenomen prava, pravne norme i neophodnosti pravnog uređenja države i društva;						
Zna da objasni kako nastaju pravne norme, kako se one razlikuju od ostalih društvenih pravila ponašanja, na koji način su država i pravo neraskidivo povezani, te kako društvene promjene nužno moraju pratiti i promjene pravnih normi;						
Zna da prepozna potrebu za preciznim, jasnim i cjelishodnim pravnim uređenjem svih oblasti društvenog života, kao jedan od bitnih preduslova za normalno funkcionisanje društva;						
Analizira kako se pravni pojmovi i principi manifestuju u svakodnevnom životu, a posebno u oblasti pravosuđa, te kako ih pojedinci, zajednice i organizacije prihvataju i primjenjuju;						

Zna da uoči nedostatke u stvaranju pravnih normi, njihovom tumačenju i primjeni;						
Samostalno obavlja manje složene poslove u državnim organima i pravosuđu.						
SUMA	7	2	1	0	0	0

Tabela 10. Univerzitet Mediteran: Privrednopravni studijski program

Ishodi	Osnovna i opšta teorijska znanja	Kritičko mišljenje i analiza problema	Ključne operativne vještine	Vještine usmjerene na jačanje organizacije	Etika i međuljudski odnosi	Razvoj i cjeloživotno učenje
Definiše osnovne pravne pojmove i postulate, sa posebnim akcentom na pojmove usko vezane za oblast pravosuđa, kao i osnovne pojmove iz pravno srodnih disciplina (ekonomije, istorije, sociologije, politikologije);						
Zna da objasni fenomen prava, pravne norme i neophodnosti pravnog uređenja države i društva;						
Zna da objasni kako nastaju pravne norme, kako se one razlikuju od ostalih društvenih pravila ponašanja, na koji način su država i pravo neraskidivo povezani, te kako društvene promjene nužno moraju pratiti i promjene pravnih normi;						
Zna da prepozna potrebu za preciznim, jasnim i cjelishodnim pravnim uređenjem svih oblasti društvenog života, kao jedan od bitnih preduslova za normalno funkcionisanje društva;						
Analizira kako se pravni pojmovi i principi manifestuju u svakodnevnom životu, a posebno u oblasti pravosuđa, te kako ih pojedinci, zajednice i organizacije prihvataju i primjenjuju;						

Zna da uoči nedostatke u stvaranju pravnih normi, njihovom tumačenju i primjeni;						
Samostalno obavlja manje složene poslove u državnim organima i pravosuđu.						
SUMA	7	2	1	0	0	0

U tabeli 11 priloženi su rezultati analize Fakulteta za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis, Univerziteta Donja Gorica. Program je interesantan stoga što niti jedan od 17 ishoda nije u kategoriji opštih znanja. Ovaj program, međutim, veoma je snažno usmjeren na razvoj konkretnih operativnih vještina kod studenata. U značajno manjoj mjeri su ishodi usmjereni na razvoj kritičkog mišljenja, kao i na jačanje organizacionih kapaciteta svršenih studenata. Jedan od ciljeva je usmjeren na cjeloživotno učenje.

Tabela 11. UDG: Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis

Ishodi	Osnovna i opšta teorijska znanja	Kritičko mišljenje i analiza problema	Ključne operativne vještine	Vještine usmjerene na jačanje organizacije	Etika i međuljudski odnosi	Razvoj i cjeloživotno učenje
Primjenjuje ekonomske principe i razumije ponašanje potrošača;						
Interpretira i primjenjuje osnove ekonomskog ponašanja pojedinaca i kompanija;						
Interpretira i primjenjuje makroekonomske principe u analizi ekonomskog sistema;						
Koristi osnovne metode matematičke i statističke analize u modelima rješavanja poslovnih problema;						
Primjenjuje znanja iz istorije ekonomskog razvoja na analizu aktuelne ekonomske stvarnosti;						

Analizira i interpretira funkcionisanje finansijskih tržišta i ulogu finansijskih institucija u ekonomskom sistemu;						
Procjenjuje uticaj primjene zakonskih odredbi na donošenje ekonomskih odluka pojedinaca i kompanija;						
Pozna je i primjenjuje metode kvantitativne (matematičko-statističke) analize u donošenju poslovnih odluka;						
Koristi osnovne metode finansijskog i kamatnog računa u donošenju poslovnih odluka;						
Primjenjuje osnovne računovodstvene metode u čitanju i tumačenju finansijskih izvještaja;						
Koristi bazične informaciono-komunikacione tehnologije u svakodnevnom životu i poslu;						
Koristi finansijske izvještaje za donošenje poslovnih odluka;						
Razumije i interpretira međunarodne ekonomski odnose i identifikuje šanse i/ili opasnosti po ekonomski razvoj pojedinih kompanija/preduzeća, država i regiona;						
Tumači efekte mjera ekonomske politike na ekonomske odluke pojedinaca i kompanija;						
Radi efikasno i djelotvorno kao član tima;						
Jasno izlaže svoje ideje i rešenja, oralno ili u pisanom obliku;						
Prepoznaje značaj cjeloživotnog učenja.						
SUMA	0	3	15	2	0	1

Fakultet pravnih nauka, Univerziteta Donja Gorica, međutim, sasvim je drugačiji po kategorisanim ishodima u odnosu na prethodni. Ovaj Fakultet predominantno je teorijski i kritički orijentisan, dok je veoma deficitaran u svim drugim aspektima, što prilažemo u tabeli 12.

Tabela 12. UDG: Fakultet pravnih nauka

Ishodi	Osnovna i opšta teorijska znanja	Kritičko mišljenje i analiza problema	Ključne operativne vještine	Vještine usmjerene na jačanje organizacije	Etika i međuljudski odnosi	Razvoj i cjeloživotno učenje
Razumije istorijski nastanak pojedinih pravnih disciplina i proces njihovog oblikovanja u pozitivnopravne discipline;						
Razumije teorijski okvir i teorijske pretpostavke pozitivnopravnih disciplina i razlikuje njihove osnovne pojmove;						
Suštinski razumije pretpostavke i načela savremenog pravnog sistema i samostalno i kritički razmatra i istražuje aktuelne teorijske probleme;						
Povezuje teorijska znanja iz pojedinih pravnih disciplina sa konkretnim pravnim problemima, predlaže načine rješenja pravnog problema i zastupa predložene argumente;						
Analizira konkretnu pravnu situaciju, samostalno i kritički istražuje literaturu i izvore, predlaže primjenu odgovarajućih propisa, te usmeno i pismeno obrazlaže svoje mišljenje;						
Zna da objasni i odgovori na složena pravna pitanja koristeći se nizom metoda, vještina, praksi i materijala povezanih sa konkretnim pravnim pitanjem;						
Interdisciplinarno pristupa problemu i na osnovu toga samostalno izrađuje tužbe, žalbe i podneske koji služe ostvarivanju i zaštiti prava;						
Analizira složene ugovorne odnose, uočava i definiše pozicije ugovornih strana i izrađuje predloge ugovora;						

Analizira zakonske tekstove, prati njihove izmjene, uočava i razumije razlike, samostalno i kritički predlaže izmjene.						
Analizira pravni problem, stručno se izražava, usmeno i pismeno izražava mišljenje bar na jednom stranom jeziku, uz korišćenje savremenih tehnologija.						
SUMA	10	6	0	0	0	0

Na kraju, analizirali smo kurikulum Humanističkih studija na Univerzitetu Donja Gorica (tabela 13). Ovaj program je veoma bogat ishodima koji se tiču razvoja konkretnih operativnih vještina, ali i kritičkog mišljenja. Analiza ukazuje da su svi ostali kategorisani ishodi nedostatni.

Tabela 13. UDG: Humanističke studije

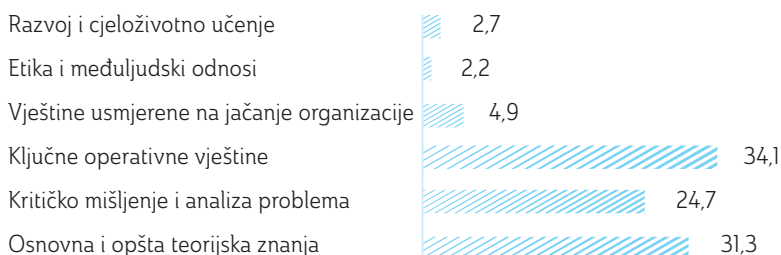
Ishodi	Osnovna i opšta teorijska znanja	Kritičko mišljenje i analiza problema	Ključne operativne vještine	Vještine usmjerene na jačanje organizacije	Etika i međuljudski odnosi	Razvoj i cjeloživotno učenje
Posjeduje uskospecijalizovano stručno znanje iz oblasti međunarodnih odnosa, diplomatije, bezbjednosti, evropskih politika i integracija;						
Analizira efekte javnih politika i daje preporuke za njihovo unaprjeđenje;						
Identifikuje faze postupka donošenja odluka i kreiranja politika na nacionalnom i međunarodnom nivou;						
Koristi interdisciplinarna znanja iz oblasti istorije, antropologije, međunarodnog prava, filozofije, umjetnosti u analizi procesa iz oblasti međunarodnih odnosa, bezbjednosti i evropskih studija i njihovih efekata;						

Primjenjuje svoje teorijsko znanje iz klasičnih studija politikologije u analizi savremenih integracionih procesa i politikoških fenomena;						
Samostalno vlada metodologijom i zna da primijeni adekvatne metode prikupljanja, mjerenja, analize i interpretacije podataka u društveno-humanističkim naukama;						
Osposobljen da samostalno interpretira i argumentovano prezentuje određene dimenzije integracionih procesa stručnoj i naučnoj, ali i laičkoj javnosti na jasan i razumljiv način;						
Zna da originalno i kreativno interpretira rezultate sopstvenog i tuđeg istraživanja iz oblasti međunarodnih odnosa, bezbjednosti i evropskih studija;						
Koristi detaljna teorijska i praktična stručna znanja iz domena međunarodnih odnosa, diplomatije, bezbjednosti, evropskih integracija i evropske politike;						
Razumije i kritički analizira teoriju i načela integracionih procesa, te zna da opiše temeljne pojmove i institute nacionalnog, regionalnog, evropskog i međunarodnog institucionalnog i političkog okvira u istorijskoj i komparativnoj perpektivi;						
Posmatranjem i analizom procesa integracija, identifikuje potencijalne probleme u određenim oblastima i predlaže način njihovog rješavanja uz davanje adekvatne argumentacije;						
Koristi stručnu terminologiju prilikom iznošenja argumentacije u prilog svojim stavovima o pitanjima iz političkog sistema, međunarodnih odnosa, bezbjednosti i evropskih studija;						

Ovladao znanjem o temeljnim principima na kojima počiva i funkcionira sistem međunarodnih odnosa, diplomatski odnosi, međunarodne organizacije, kao i ključna pitanja nacionalne, regionalne i međunarodne bezbjednosti;						
Zna da prilagodi metod analize efekata integracionih procesa okolnostima i ambijentu u kojima se ti procesi dešavaju;						
Koristi domaće i inostrane akademske izvore u cilju unapređenja sopstvenog znanja.						
SUMA	0	12	13	0	0	0

Ukoliko se svi studijski programi koje smo pojedinačno izložili analiziraju zajedno i izračuna procentualno učešće svih ishoda po kategorijama, možemo vidjeti frekvenciju u grafikonu 1. Dakle, generalno, tri kategorije ishoda su veoma zastupljene i to su opšta teorijska znanja, kritičko mišljenje i ključne operativne vještine. Svi ostali ishodi su značajno manje prisutni.

Grafikon 1. Procentualno učešće svih kategorija ishoda u ukupnom iznosu varijabli (svi studijski programi)

Dakle, jasno je da su teorijski sadržaji naglašeni, ali se ne može reći, makar na nivou ukupne varijanse, da su ključne operativne vještine zanemarene, naprotiv. Ono što se čini zanemarenim jesu organizacijske vještine, etička pitanja i međuljudski odnosi, te cjeloživotno učenje. Postoje međutim veoma naglašene razlike između programa i fakulteta. Procentualno i sumirano, ove razlike se mogu vidjeti u tabeli 14.

Tabela 14. Procentualna distribucija kategorija ishoda za sve studentske programe:

Ishodi	Osnovna i opšta teorijska znanja	Kritičko mišljenje i analiza problema	Ključne operativne vještine	Vještine usmjerene na jačanje organizacije	Etika i međuljudski odnosi	Razvoj i cjeloživotno učenje
UCG/FPN: međunarodni odnosi i politikologija	31,6	31,6	26,3	10,5	0,0	0,0
UCG/FPN: medijske studije i novinarstvo	57,1	14,3	28,6	0,0	0,0	0,0
UCG/FPN: Socijalna politika i socijalni rad	50,0	0,0	25,0	0,0	25,0	0,0
UCG/Ekonomski fakultet: Ekonomija	62,5	25,0	12,5	0,0	0,0	0,0
UCG/Ekonomski fakultet: Menadžment	42,9	28,6	14,3	14,3	0,0	0,0
UCG/Pravni fakultet: Pravne nauke	9,4	28,1	40,6	0,0	9,4	12,5
UNIVERZITET MEDITERAN: Marketing menadžment	40,0	0,0	50,0	10,0	0,0	0,0
UNIVERZITET MEDITERAN: Finansijski menadžment	46,2	0,0	30,8	23,1	0,0	0,0
UNIVERZITET MEDITERAN: Pravosudni studentski program	70,0	20,0	10,0	0,0	0,0	0,0
UNIVERZITET MEDITERAN: Privrednopravni studentski program	70,0	20,0	10,0	0,0	0,0	0,0
UDG: Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis	0,0	14,3	71,4	9,5	0,0	4,8
UDG: Fakultet pravnih nauka	62,5	37,5	0,0	0,0	0,0	0,0
UDG: Humanističke studije	0,0	48,0	52,0	0,0	0,0	0,0

Dakle, ne samo između, nego i unutar univerziteta postoje značajne razlike između studijskih programa. No, treba imati u vidu da je sve ono što smo do sada analizirali, zapravo, elementarna analiza na osnovu kurikuluma koji su u procesu akreditacije¹⁰. Komparativna analiza pokazuje da svi fakulteti osim Fakulteta za međunarodnu ekonomiju i biznis i Humanističkih studija Univerziteta Donja Gorica obiluju opštim teorijskim znanjima.

Kritičko mišljenje i analiza problema je umjereno zastupljeno na gotovo svim fakultetima - najprisutnije na Humanističkim studijama i Fakultetu pravnih nauka UDG, a sasvim nedostatno na dva smjera Univerziteta Mediteran – Marketing menadžment i Finansijski menadžment, kao i jednom smjeru Fakulteta političkih nauka, Univerziteta Crne Gore – Socijalni rad i socijalna politika.

Operativne vještine su najzastupljenije na Fakultetu za međunarodnu ekonomiju, finasije i biznis, te Humanističkim studijama Univerziteta Donja Gorica, kao i na Univerzitetu Mediteran, na smjeru: Marketing menadžment. Sve ostale mjerene vrijednosti su umjerene ili naglašeno niske. Primjera radi, simptomatično je da su ključne operativne vještine, prema onome što obrazovni kurikulumi nude, najmanje zastupljene na dva smjera Ekonomskog fakulteta – Ekonomija i Menadžment.

Kada je riječ o organizacionim vještinama svršenih studenata, rezultati ukazuju da se umjereno razvijaju na smjeru za Finansijski menadžment Univerziteta Mediteran, te Menadžmentu na Ekonomskom fakultetu UCG i u manjoj mjeri na Međunarodnim odnosima i politikologiji Fakulteta političkih nauka na Univerzitetu Crne Gore. Svi ostali fakulteti društvenih nauka u Crnoj Gori u nedovoljnoj mjeri razvijaju vještine usmjerene na jačanje organizacije.

Nadalje, rezultati ukazuju na to da je kategorija koja se odnosi na etiku i međuljudske odnose, donekle prisutna jedino na smjeru Socijalni rad i socijalna politika FPN-a i Pravnom fakultetu Univerziteta Crne Gore, dok kada je riječ o cjeloživotnom učenju, ovaj ishod je jedino umjereno prisutan na Pravnom fakultetu Univerziteta Crne Gore.

No, cjelokupna analiza koju smo formirali napravljena je samo na osnovu proklamovanih ishoda učenja koji su univerziteti i pojedinačni fakulteti prijavili za potrebe akreditacije. Drugim riječima, ova prosta kategorizacija ishoda na osnovu akreditovanih kriterijuma je sasvim nedostatna za realnu procjenu šta zapravo studenti uče, šta dobijaju i za šta su zaista osposobljeni nakon završetka studija. Stoga će se ova analiza kurikuluma smatrati uvodnim dijelom čiji je osnovni cilj pružanja elementarnog pregleda studijskih programa sa stanovišta ishoda koji treba da nam posluže kao uvod u podatke i analizu koju smo napravili za potrebe anketnog istraživanja i grupnog intervjua.

¹⁰ U ovom dijelu analize je izostavljen Fakultet za državne i evropske studije – FDES, obzirom na to da je tek naknadno dodat kao predmet analize, a u dijelu anketnog istraživanja i istraživanja putem grupnog intervjua.

Anketno istraživanje

Anketno istraživanje smo realizovali sa 50 zaposlenih u kvartarnom sektoru. Selekcija ispitanika vršena je svrhovitim uzorkovanjem, a uslov je bio da oni imaju iskustva sa studentima pripravnicima i onim studentima koji su se zapošljavali u institucijama u kojima rade nakon što su završili studije. U Tabeli 14 najprije dajemo pregled institucija čiji su zaposleni uzeli učešće u istraživanju.

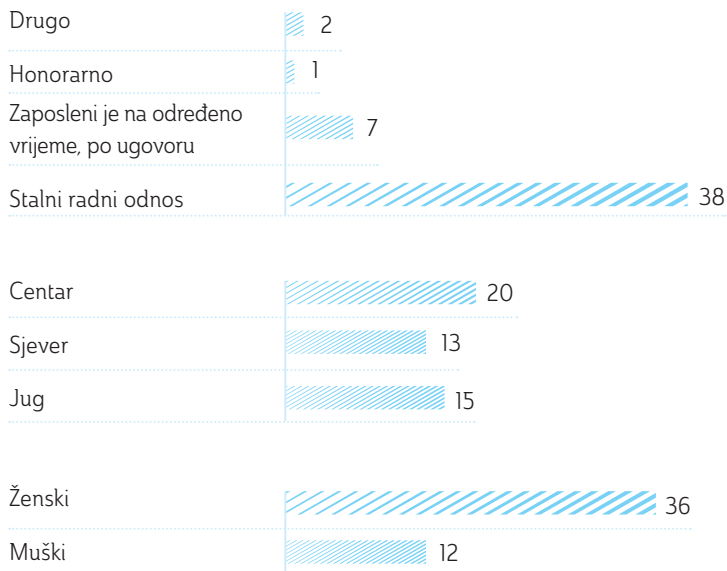
Tabela 15: Spisak institucija čiji su zaposleni uzeli učešće u anketnom istraživanju

Apelacioni sud Crne Gore
NVO CAZAS
NVO Evropski pokret u Crnoj Gori
Centar za socijalni rad za opštine Kotor, Tivat i Budva
Ministarstvo odbrane
Ministarstvo unutrašnjih poslova
Ministarstvo ekonomskog razvoja
NVO CRNVO
NVO CAREP
NVO Juventas
NVO Romska organizacija mladih „Koračajte sa nama“
Osnovno državno tužilaštvo, Berane
Opština Bar
Opština Bijelo Polje
Opština Gusinje
Opština Kolašin
Opština Kotor
Opština Tivat
Osnovni sud Bar
Osnovni sud Cetinje
Osnovni sud u Podgorici

Sekreterijat za zakonodavstvo Crne Gore
Odbor za prosvjetu, nauku, kulturu i sport, Skupština Crne Gore
Skupština opštine Bijelo Polje
Uprava policije
Vrhovni sud Crne Gore
Zavod za metrologiju Crne Gore
Zavod za školstvo Crne Gore
Zavod za zapošljavanje Crne Gore, Podgorica
Zavod za zapošljavanje, biro rada Pljevlja

U grafikonu 2 prilažemo osnovne demografske podatke anketiranih ispitanika.

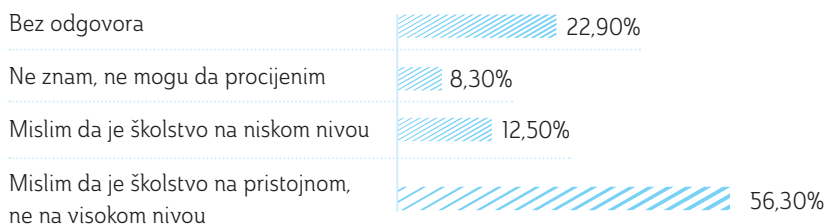
Grafikon 2. Uzorak – N

Prvo pitanje u upitniku bilo je opšteg karaktera i tražili smo od ispitanika da generalno procijene kvalitet visokog školstva u Crnoj Gori (Grafikon 3). Na

osnovu podataka, jasno se vidi da 56,3% ispitanika smatra da je školstvo na pristojnom nivou dok samo 12,5% njih smatra da je na niskom nivou.

Grafikon 3. Generalno, kako biste ocijenili kvalitet visokog obrazovanja/školstva u Crnoj Gori?

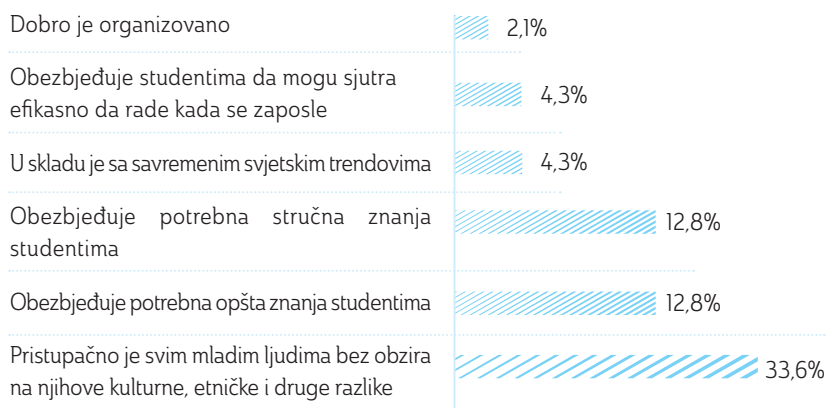
Potom smo od ispitanika tražili da procijene kvalitet sistema školstva Crne Gore u odnosu na sisteme školstva iz regiona (Tabela 16). Rezultati ukazuju da skoro 40% ispitanika smatra da je u odnosu na Srbiju, školstvo u Crnoj Gori na istom nivou, njih oko 40% smatra da je na nižem nivou dok samo oko 6% smatraju da je na višem. Nadalje, njih 33,3% smatraju da je školstvo u Crnoj Gori na višem, 25% da je na istom i 6% da je na nižem nivou u odnosu na Albaniju. U odnosu na Bosnu i Hercegovinu, 29,2% ispitanika smatra da je školstvo u Crnoj Gori na višem nivou, 43,8% da je na istom i samo 4,2% smatraju da je na nižem. Sa druge strane, većina to jest 50% ispitanika smatra da je školstvo u Crnoj Gori na nižem nivou od onoga u Hrvatskoj, 20,8% da je na istom nivou i 8,3% da je na višem nivou.

Tabela 16: Kvalitet visokog školstva u Crnoj Gori u odnosu na zemlje regiona

	Na višem nivou	Na istom nivou	Na nižem nivou	Ne znam, ne mogu da procijenim
U odnosu na Srbiju	6,3%	39,6%	39,6%	14,6%
U odnosu na Albaniju	33,3%	25,0%	6,3%	35,4%
U odnosu na BiH	29,2%	43,8%	4,2%	22,9%
U odnosu na Hrvatsku	8,3%	20,8%	50,0%	20,8%

Sastavni dio generalne ocjene sistema visokog školstva u Crnoj Gori bila je i procijena ključnih aspekata koji se tiču samog sistema. Stoga smo mi definisali ključne aspekte i tražili od ispitanika da ocijene u kojoj mjeri su ovi kriterijumi ostvareni (grafikon 4). Najvišu vrijednost smo dobili kada je riječ o dostupnosti sistema obrazovanja, tačnije, naši ispitanici visoko ocijenjuju pristupačnost obrazovanja svima, bez obzira na kulturne, etničke i druge razlike. Značajno niže je ocijenjen stepen u kojem obrazovanje pruža opšta i stručna znanja. Konačno, veoma nisko se ocijenjuje stepen u kojem je školstvo usklađeno sa svjetskim trendovima prilikom zapošljavanja svršenih studenata. Najniže je ocijenjen način na koji je visoko školstvo u Crnoj Gori organizovano.

Grafikon 4. Generalno, u kojoj mjeri visoko školstvo u Crnoj Gori ispunjava sljedeće kriterijume: - % u velikoj mjeri

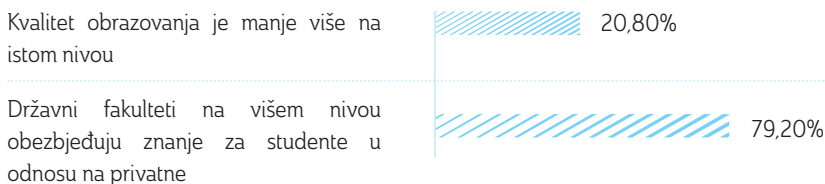
Obzirom da smo u istraživanju tretirali fakultete društvenih nauka, od ispitanika smo tražili da uporede stepen u kojem su svršeni studenti osposobljeni nakon što su završili Ekonomski, Pravni ili Fakultet političkih nauka (Tabela 17). Podaci ukazuju da je identičan i proporcionalno mali broj ispitanika rekao da su studenti ova tri fakulteta u potpunosti osposobljeni. Najveći broj odgovora mjerimo u kategoriji da su „uglavnom osposobljeni“, a u ovom pogledu najbolje su ocijenjeni studenti prava, dok je ocjena za svršene ekonomiste i studente političkih nauka ujednačena.

Tabela 17: Kada je riječ o zapošljavanju svršenih studenata u državnim organima i organima javne uprave, koliko su generalno oni osposobljeni da nakon fakulteta efikasno obavljaju svoj posao?

	Veoma dobro su osposobljeni	Uglavnom su osposobljeni	Uglavnom nisu osposobljeni	Uopšte nisu osposobljeni	Ne znam, ne mogu da procijenim
Svršeni studenti iz oblasti ekonomije	2,2%	43,5%	21,7%	6,5%	26,1%
Svršeni studenti iz oblasti prava	2,2%	60,9%	23,9%	6,5%	6,5%
Svršeni studenti iz oblasti političkih nauka	2,2%	44,4%	22,2%	4,4%	26,7%

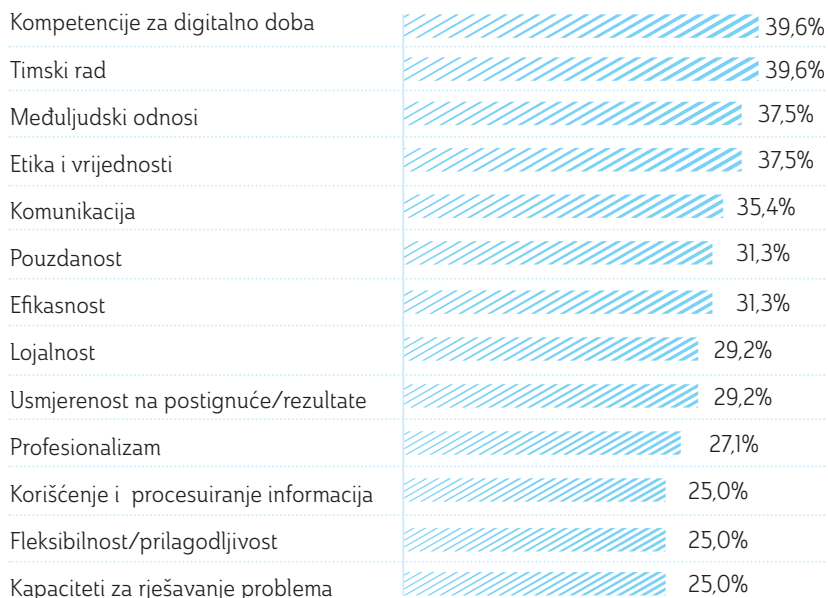
Imajući u vidu da u Crnoj Gori postoje državni i privatni fakulteti, u istraživanju smo tražili da uporede kvalitet obrazovanja između njih (Grafikon 5). Opcije u upitnike su bile: 1) da su bolji privatni, 2) da su bolji državni, ili 3) da je kvalitet obrazovanja na državnim i privatnim fakultetima u Crnoj Gori na istom nivou. Podaci, međutim, ukazuju da od 50 ispitanika niti jedan nije zauzeo stav da su bolji privatni od državnih fakulteta. Čak 79,2% ispitanika smatra da državni fakulteti obezbjeđuju više znanja od privatnih, a samo 20,8% ispitanika smatra da je kvalitet na istom nivou, dok nema niti jednog ispitanika koji smatra da privatni fakulteti obezbjeđuju više znanja nego državni.

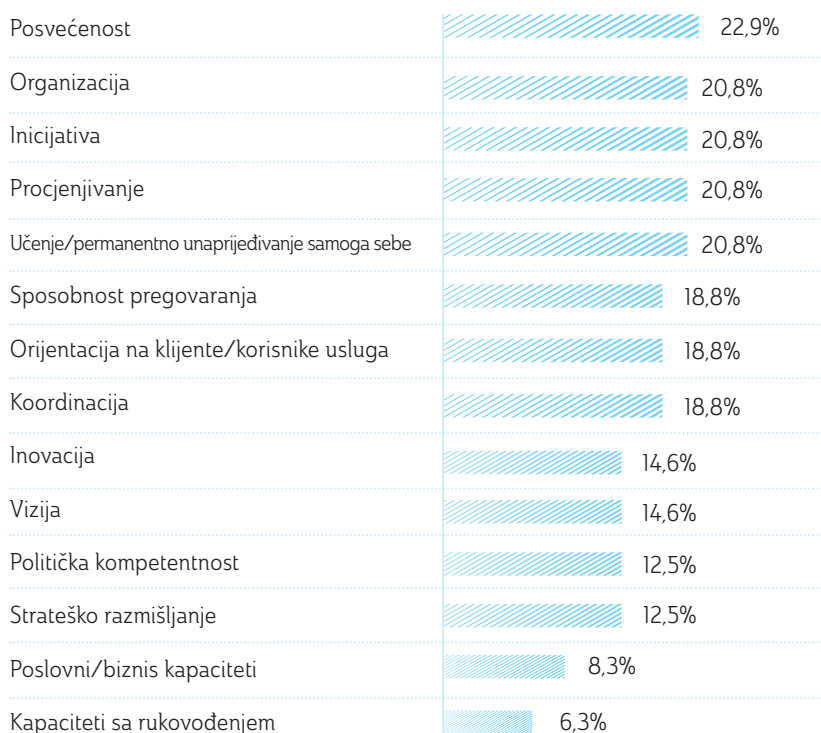
Grafikon 5. Državni vs privatni fakulteti

U operacionalizaciji istraživanja kao indikatore smo koristili OECD kriterijume. Stoga smo upravo te kriterijume koristili i kao indikatore ishoda obrazovanja u istraživanju. Za svaki od kriterijuma ispitanici su ocijenjivali u kojoj mjeri je ostvaren, a u grafikonu 6 dajemo prikaz istraživačkih nalaza po hijerarhiji. Podaci su zanimljivi i oni ukazuju da su svršeni studenti društvenih nauka u Crnoj Gori u najvećoj mjeri osposobljeni/kompetentni za digitalno doba, za timski rad, međuljudske odnose, te da poštuju etiku i vrijednosti. Veoma solidno su ocijenjene i sljedeće osobine/kapaciteti: komunikacija, pouzdanost, efikasnost i lojalnost. Sa druge strane, najlošije su ocijenjeni sljedeći aspekti: kapacitet za rukovođenjem, poslovni/biznis kapaciteti, strateško razmišljanje, politička kompetentnost, vizija i inovacija. Nisko su, takođe, ocijenjeni i kapaciteti za koordinacijom, usmjerenost na klijente, sposobnost pregovaranja, unaprjeđivanje samoga sebe, procijenjivanje, inicijativa, organizacija i posvećenost. Drugim riječima, kapaciteti koji ukazuju na lične kvalitete uz kompetencije za digitalno doba su visoko ocijenjeni, dok su kompetencije koje se tiču kreativnosti u obavljanju posla nisko ocijenjeni.

Grafikon 6. U kojoj mjeri su svršeni studenti, zaposleni u posljednjih 5 godina, posjedovali navedene kvalitete (OECD kriterijumi): - % u velikoj mjeri

Nego, ova procjena je bila generativna, iliti, ticala se procjene znanja, vještina i kapaciteta svršenih studenata, sa svih fakulteta u oblasti društvenih nauka koje smo mapirali ovim istraživanjem. U daljem istraživanju smo, pak, tražili da od svih navedenih kvaliteta svršenih studenata (prema kriterijumima OECD), ispitanici procijene koji su to najprisutniji, a koji najdeficitarniji, za pojedinačne fakultete. U Tabeli 18 dajemo prikaz onih kapaciteta koji su po fakultetima najprisutniji, a u tabeli 19 onih koji su najdeficitarniji.

Tabela 18. Kapaciteti koje svršeni studenti u najvećoj mjeri posjeduju, po fakultetima - N

	Ekonomski fakultet - UCG	Pravni fakultet - UCG	Fakultet političkih nauka - UCG	Fakultet za poslovne studije - Mediteran	Pravni fakultet - Mediteran	Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis - UDG	Fakultet pravnih nauka - UDG	Humanističke studije - UDG	FDES
Etika i vrijednosti	1	10	5		2		2		
Kapaciteti za rukovođenjem	1	0	1	2			2		
Usmjerenost na postignuće/ rezultate	4	6					1		3
Strateško razmišljanje	1	2	2						
Komunikacija	2	5	7	1					1
Timski rad	1	8	3						2
Kapaciteti za rješavanje problema	2	1	2						
Profesionalizam		10	3		2		2		1
Međuljudski odnosi	1	3	5						
Efikasnost	4	5	3			1		1	1
Učenje/permanentno unaprjeđivanje samoga sebe		3	2	1	2		3		1
Procjenjivanje	1	1	1						1

Inicijativa	1		1	2				1	1
Koordinacija		2	2	1		1		2	1
Vizija			1	1	1	1	1	1	1
Orijentacija na klijente/korisnike usluga	1	2	2					1	2
Fleksibilnost/ prilagodljivost	1	3	2	2				1	1
Organizacija	1	8	2			1		1	3
Lojalnost	1	6	3						1
Inovacija		2						2	1
Posvećenost	5	7	2			1	2	3	1
Pouzdanost	1	1	1						
Sposobnost pregovaranja	1	2	3					1	1
Korišćenje i procesuiranje informacija	1	2							
Kompetencije za digitalno doba	3	3		1			2	1	2
Poslovni/biznis kapaciteti				2			2		
Politička kompetentnost			3					1	

Tabela 19. Kapaciteti koje svršeni studenti u najmanjoj mjeri posjeduju, po fakultetima - N

	Ekonomski fakultet - UCG	Pravni fakultet - UCG	Fakultet političkih nauka - UCG	Fakultet za poslovne studije - Mediteran	Pravni fakultet - Mediteran	Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis - UDG	Fakultet pravnih nauka - UDG	Humanističke studije - UDG	FDES
Etika i vrijednosti				1					
Kapaciteti za rukovođenjem	3	3	2				1	1	2
Usmjerenost na postignuće/ rezultate									
Strateško razmišljanje	3	3	1	1			1		1
Komunikacija	1	1	1				2		1
Timski rad	1	1	1	3				1	1
Kapaciteti za rješavanje problema	1		3						4
Profesionalizam			2						
Međuljudski odnosi	1	1							1
Efikasnost	1	1	1						
Učenje/permanentno unaprjeđivanje samoga sebe			1	1					
Procjenjivanje	1	1	5					1	

Inicijativa	3	3	2	1			1	
Koordinacija	1	1	2				2	
Vizija	3	3	2				2	1
Orijentacija na klijente/korisnike usluga								1
Fleksibilnost/ prilagodljivost						3		3
Organizacija			1				1	
Lojalnost								
Inovacija	1	1	4				1	
Posvećenost	2	2	3		1		2	1
Pouzdanost				2				
Sposobnost pregovaranja	3	3	2				1	1
Korišćenje i procesuiranje informacija			2					
Kompetencije za digitalno doba			2		2		2	
Poslovni/biznis kapaciteti			8		2		2	2
Politička kompetentnost	3	3	1		2		2	2

Nakon generalnih ocjena koje smo izložili, u narednom dijelu istraživanja sve kapacitete ishoda smo klasifikovali u nekoliko kategorija, a potom svaku kategoriju operacionalizovali većim brojem indikatora. Kategorije obrazovnih ishoda smo klasifikovali na sljedeći način:

1. Kapaciteti koji se tiču opšteg obrazovanja
2. Profesionalni kapaciteti
3. Organizacioni kapaciteti
4. Komunikacijske vještine
5. Digitalne vještine
6. Poznavanje legislative i administrativni kapaciteti
7. Stručni kapaciteti koji se tiču obavljanja konkretnog posla

U narednom dijelu izvještaja dajemo prikaz rezultata za svaki od gore definisanih kriterijuma kapaciteta.

Kapaciteti koji se tiču opšteg obrazovanja

U okviru ove kategorije obrazovnih ishoda identifikovali smo sljedeće indikatore:

- Opšte obrazovanje i kultura
- Teorijsko poznavanje i razlikovanje ključnih pojmova u oblastima od interesovanja
- Razumijevanje ukupnog društveno-političkog konteksta
- Kapaciteti za logičko povezivanje pojava i pojmova
- Kapaciteti problematizacije i kritičkog razmišljanja
- Razumijevanje savremenih trendova u svijetu

U tabeli 20, metodološki rečeno, traženo je da ispitanici za svaki fakultet, ocjenama od 1 do 5, navedu i ocijene navedene kvalitete, pri čemu je 1 najniža, a 5 najviša ocjena. Procenti predstavljaju ispitanike koji su ove kvalitete fakulteta označili sa najvišom ocjenom (5).

Tabela 20: Kapaciteti koji se tiču opšteg obrazovanja: - % najviših ocjena (5)

	Ekonomski fakultet- UCG	Pravni fakultet- UCG	Fakultet političkih nauka - UCG	Fakultet za poslovne studije – Mediteran	Pravni fakultet – Mediteran	Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis – UDG	Fakultet pravnih nauka – UDG	Humanističke studije – UDG	Fakultet za državne i evropske studije – FDES
Opšte obrazovanje i kultura	18,8%	27,1%	27,1%	2,1%	0,0%	0,0%	2,1%	4,2%	6,3%
Teorijska znanja neophodna za razumijevanje svih aspekata problema/posla kojim se bave	14,6%	27,1%	14,6%	2,1%	0,0%	0,0%	2,1%	6,3%	4,2%
Teorijsko poznavanje i razlikovanje ključnih pojmova u oblastima od interesovanja	16,7%	25,0%	14,6%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	4,2%	6,3%
Razumijevanje ukupnog društveno-političkog konteksta	8,3%	18,8%	16,7%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	4,2%	8,3%
Kapaciteti za logičko povezivanje pojava i pojmova	16,7%	29,2%	16,7%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	4,2%	6,3%
Kapaciteti za problematizacijom i kritičkim razmišljanjem	14,6%	18,8%	14,6%	2,1%	2,1%	0,0%	2,1%	4,2%	6,3%
Razumijevanje savremenih trendova u svijetu	22,9%	22,9%	27,1%	4,2%	4,2%	2,1%	4,2%	6,3%	6,3%

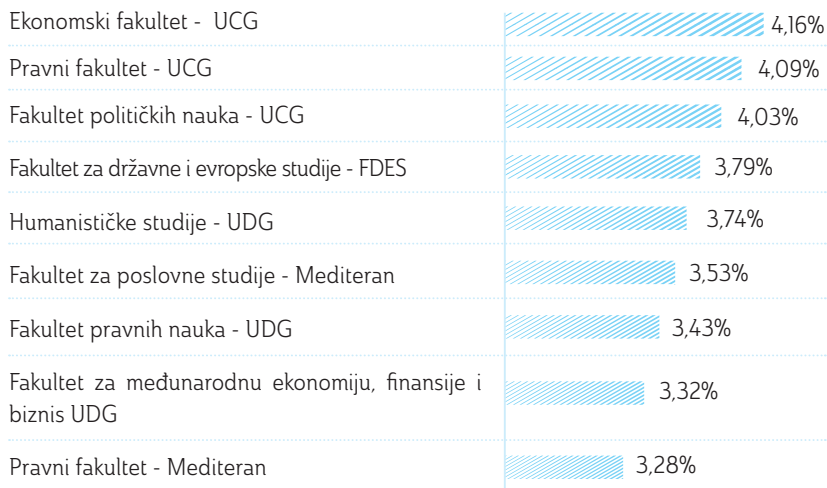
No, u cilju procjene ukupnih kapaciteta u okviru ove kategorije u grafikonu 7 dajemo procjenu svih kapaciteta na osnovu prosječne ocjene (od 1 do 5) za sve fakultete. Rezultati ukazuju da su, u okviru ove kategorije, studenti nakon završenih studija najkompetentniji kada je riječ o razumijevanju savremenih trendova u svijetu i posjedovanju teorijskih znanja. Sa druge strane, najniže su ocijenjeni kapaciteti koji se tiču problematizacije i kritičkog mišljenja, opšte obrazovanje i kultura, te kapaciteti za logičkim povezivanjem pojmova i pojava.

Grafikon 7. Kapaciteti koji se tiču opšteg obrazovanja: prosječna ocjena po indikatorima

Ukoliko sumiramo sve kapacitete/kriterijume koji spadaju u ovu kategoriju po fakultetima, dobijamo rezultate koje prikazujemo u grafikonu 8. Podaci ukazuju da je nivo opšteg obrazovanja svršenih studenata na značajno višem nivou na tri fakulteta Univerziteta Crne Gore, nego što je na ostalim fakultetima koji su predmet analize.

Grafikon 8. Kapaciteti koji se tiču opšteg obrazovanja: prosječna ocjena po fakultetima

Profesionalni kapaciteti

Profesionalne kapacitete kao posebnu dimenziju obrazovnih ishoda mjerili smo posredstvom sljedećih indikatora:

- Poznavanje profesionalnih standarda profesije kojom se bave
- Poznavanje savremenih tokova i trendova u profesiji kojom se bave
- Poznavanje osnovnih etičkih standarda profesije kojom se bave
- Razumijevanje mjesta i uloge njihove profesije u društvu uopšte

U tabeli 21 dajemo prikaz najviših ocjena (5) za svaki indikator po fakultetima.

Tabela 21. Profesionalni kapaciteti: - % najviših ocjena (5)

	Ekonomski fakultet - UCG	Pravni fakultet - UCG	Fakultet političkih nauka - UCG	Fakultet za poslovne studije – Mediteran	Pravni fakultet – Mediteran	Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis – UDG	Fakultet pravnih nauka – UDG	Humanističke studije – UDG	Fakultet za državne i evropske studije - FDES
Poznavanje profesionalnih standarda profesije kojom se bave	16,7%	33,3%	20,8%	0,0%	0,0%	0,0%	4,2%	4,2%	8,3%
Poznavanje savremenih tokova i trendova u profesiji kojom se bave	20,8%	27,1%	18,8%	0,0%	0,0%	0,0%	4,2%	4,2%	10,4%
Poznavanje osnovnih etičkih standarda profesije kojom se bave	14,6%	25,0%	20,8%	2,1%	2,1%	0,0%	4,2%	4,2%	8,3%
Razumijevanje mjesta i uloge njihove profesije u društvu uopšte	16,7%	29,2%	29,2%	6,3%	2,1%	0,0%	8,3%	6,3%	12,5%

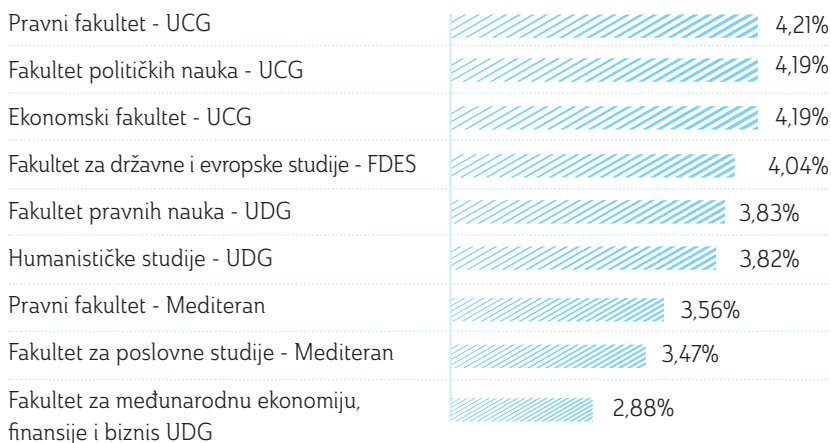
U grafikonu 9 dat je prikaz svih indikatora za profesionalne kapacitete po hijerarhiji srednjih ocjena. Rezultati ukazuju da na nivou ukupne varijanse, u kategoriji profesionalnih kapaciteta, svršeni studenti su u najvećoj mjeri osposobljeni za razumijevanje mjesta i uloge njihove profesije u društvu, dok u najmanjoj mjeri prepoznaju savremene trendove profesije kojom se bave.

Grafikon 9. Kapaciteti koji se tiču profesionalnih kapaciteta: prosječna ocjena po indikatorima

U grafikonu 10 dajemo prikaz prosječne ocjene koja kumulativno mjeri stepen svih indikatora profesionalnih kapaciteta po fakultetima. Opet, mjerimo da državni fakulteti, prema stavovima ispitanika, u većoj mjeri obezbjeđuju profesionalne kapacitete svršanim studentima u odnosu na privatne fakultete.

Grafikon 10. Kapaciteti koji se tiču profesionalnih kapaciteta: prosječna ocjena po fakultetima

Organizacioni kapaciteti

Sljedeća kategorija obrazovnih ishoda kvalifikovana je kao 'organizacioni kapaciteti' svršenih studenata i ova kategorija obuhvata sljedeće indikatore:

- Razumijevanje načina na koji funkcionise organizacija u kojoj je zaposlen
- Razumijevanje i uvažavanje institucionalnog konteksta u kojem se obavlja posao
- Razumijevanje i uvažavanje značaja posla i uticaja koji ima za ukupnu efikasnost institucije u kojoj radi
- Posjedovanje vještina u međuljudskim odnosima unutar organizacije/institucije

U Tabeli 22 prilažemo rezultate mjerenja za sve fakultete po svim indikatorima, a podatak je, kao i u prethodnim slučajevima, procenat najviše ocjene (5).

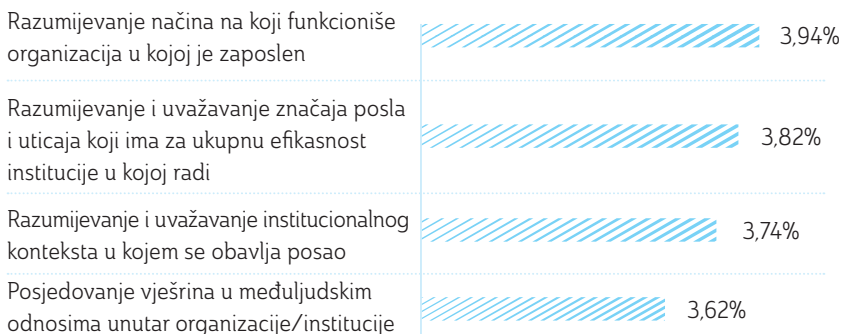
Tabela 22. Organizacioni kapaciteti: - % najviših ocjena (5)

	Ekonomski fakultet- UCG	Pravni fakultet- UCG	Fakultet političkih nauka - UCG	Fakultet za poslovne studije – Mediteran	Pravni fakultet – Mediteran	Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis – UDG	Fakultet pravnih nauka – UDG	Humanističke studije – UDG	Fakultet za državne i evropske studije - FDES
Razumijevanje načina na koji funkcionise organizacija u kojoj je zaposlen	18,8%	37,5%	25,0%	0,0%	0,0%	0,0%	4,2%	6,3%	8,3%
Razumijevanje i uvažavanje institucionalnog konteksta u kojem se obavlja posao	14,6%	31,3%	25,0%	0,0%	0,0%	0,0%	6,3%	4,2%	10,4%

Razumijevanje i uvažavanje značaja posla i uticaja koji ima za ukupnu efikasnost institucije u kojoj radi	12,5%	29,2%	20,8%	4,2%	0,0%	0,0%	6,3%	4,2%	8,3%
Posjedovanje vještina u međuljudskim odnosima unutar organizacije/institucije	14,6%	27,1%	25,0%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	6,3%	8,3%

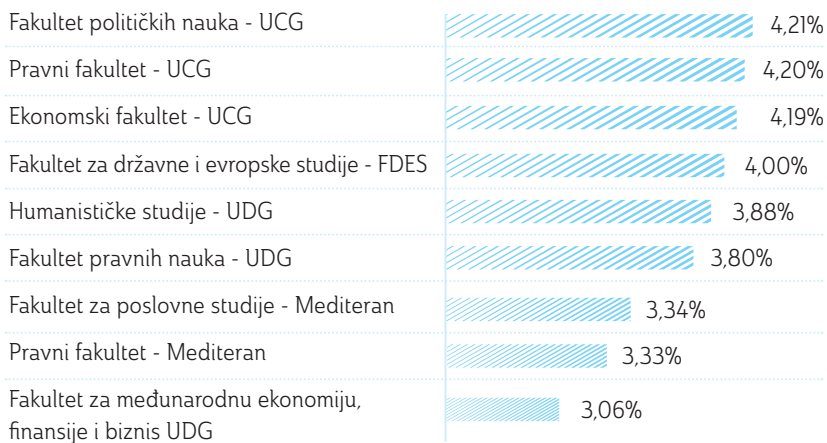
U grafikonu 11 dajemo prikaz profesionalnih ishoda, po indikatorima. Rezultati ukazuju da su u okviru ove kategorije obrazovnih ishoda najbolje ocjenjene vještine koje se tiču razumijevanja načina na koji funkcionise organizacija, a najlošije posjedovanje međuljudskih vještina.

Grafikon 11. Organizacioni kapaciteti: prosječna ocjena po indikatorima

U grafikonu 12 prikazane su srednje vrijednosti po svim indikatorima, po fakultetima. Prva tri državna fakulteta, dakle Fakultet političkih nauka, Pravni fakultet i Ekonomski fakultet imaju gotovo identičnu prosječnu ocjenu, te zaključujemo da kada je riječ o organizacijskim vještinama svršenih studenata, na ova tri fakulteta imamo ujednačen nivo obrazovnih ishoda. Opet, prosječna ocjena na UCG je viša u odnosu na referentne ocjene na privatnim fakultetima. Međutim, kao i u slučaju procjene profesionalnih i kapaciteta koji se tiču opšteg obrazovanja, Fakultet za državne i evropske studije – FDES prednjači u odnosu na ostale privatne fakultete koji su predmet analize.

Grafikon 12. Organizacioni kapaciteti: prosječna ocjena po fakultetima

Komunikacijske vještine

Vještine komuniciranja u savremenom društvu su važan segment obrazovnih ishoda. Mi smo ove vještine mjerili posredstvom sljedećih indikatora:

- Posjedovanje opštih vještina komuniciranja
- Posjedovanje vještina komuniciranja na stranom jeziku
- Stručni kapaciteti efektivne komunikacije sa kolegama/stručnjacima iz iste oblasti
- Stručni kapaciteti efektivne komunikacije sa kolegama/stručnjacima iz drugih bliskih oblasti
- Pravljenje prezentacija o nekom pitanju/problemu
- Prezentovanje nalaza/dokumenta/analize nekog problema pred malim brojem ljudi
- Prezentovanje nalaza/dokumenta/analize nekog problema pred većim brojem ljudi
- Prezentovanje nalaza/dokumenta/analize nekog problema pred medijima
- Komunikacija i rad sa klijentima
- Komunikacija i rad sa građanima

U tabeli 23 dajemo tabelarni prikaz procenata najviših ocjena za svaki indikator, po fakultetima. Sumarizaciju za čitavu kategoriju po indikatorima prilažemo u grafikonu 13. Podaci ukazuju da fakulteti koji su predmet opservacije, po mišljenjima ispitanika, u najvećoj mjeri obezbijavaju vještine koje se odnose na poznavanje stranog jezika, a potom vještine prezentovanja nalaza/dokumenata/analize nekog problema. Međutim, sa druge strane, jako loše su ocjenjeni kapaciteti prezentacije pred medijima. Relativno niska ocjena, takođe, tiče se kapaciteta komunikacije sa kolegama koji pripadaju drugim oblastima.

Ukoliko analiziramo vrijednosti po indikatorima za komunikacijske vještine za sve fakultete, opet, nalazi ukazuju da su fakulteti koji pripadaju Univerzitetu Crne Gore među najbolje ocjenjenim i opet, oni su gotovo ujednačeni u ovom pogledu. Dakle, bez obzira na prikazanu hijerarhiju fakulteta UCG, obrazovni ishodi koji se ogledaju u komunikacijskim vještinama su manje-više na istom

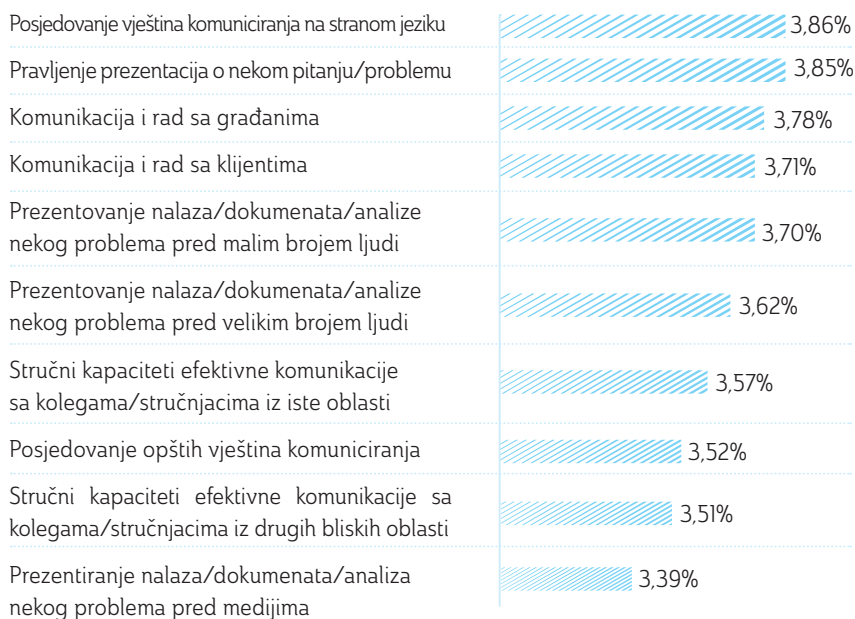
nivou. Sa druge strane, treba naglasiti da grafikon 14 ukazuje i na to da bilježimo odličnu ocjenu Univerziteta Donja Gorica, konkretno Humanističkih studija, koji su nakon Fakulteta političkih nauka na UCG, u ovom segmentu, najbolje ocijenjeni.

Tabela 23. Komunikacijske vještine: -% najviših ocjena (5)

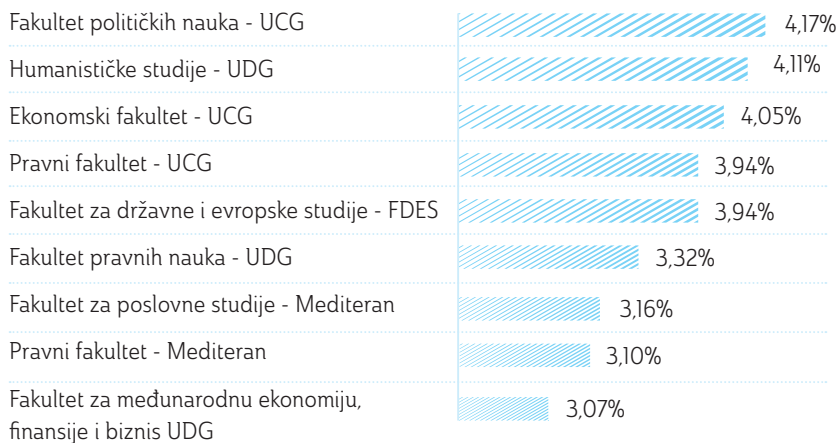
	Ekonomski fakultet- UCG	Pravni fakultet- UCG	Fakultet političkih nauka - UCG	Fakultet za poslovne studije – Mediteran	Pravni fakultet – Mediteran	Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis – UDG	Fakultet pravnih nauka – UDG	Humanističke studije – UDG	Fakultet za državne i evropske studije - FDES
Posjedovanje opštih vještina komuniciranja	14,6%	27,1%	25,0%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	8,3%	8,3%
Posjedovanje vještina komuniciranja na stranom jeziku	16,7%	18,8%	25,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	8,3%	10,4%
Stručni kapaciteti efektivne komunikacije sa kolegama/ stručnjacima iz iste oblasti	14,6%	25,0%	12,5%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	6,3%	2,1%
Stručni kapaciteti efektivne komunikacije sa kolegama/ stručnjacima iz drugih bliskih oblasti	10,4%	16,7%	10,4%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	4,2%	2,1%
Pravljenje prezentacija o nekom pitanju/ problemu	14,6%	22,9%	25,0%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	8,3%	8,3%

Prezentovanje nalaza/dokumenta/analize nekog problema pred malim brojem ljudi	10,4%	25,0%	18,8%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	6,3%	6,3%
Prezentovanje nalaza/dokumenta/analize nekog problema pred većim brojem ljudi	10,4%	16,7%	16,7%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	4,2%	6,3%
Prezentiranje nalaza/dokumenta/analize nekog problema pred medijima	8,3%	14,6%	14,6%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	4,2%
Komunikacija i rad sa klijentima	16,7%	22,9%	20,8%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	4,2%	4,2%
Komunikacija i rad sa građanima	14,6%	22,9%	25,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	6,3%	4,2%

Grafikon 13. Komunikacijske vještine: prosječna ocjena po indikatorima

Grafikon 14. Komunikacijske vještine: prosječna ocjena po indikatorima, po fakultetima

Digitalne vještine

Informatičko društvo posebno zahtijeva obrazovnu radnu snagu koja u digitalnom dobu operiše vještinama koje to doba zahtijeva. Stoga smo posebno ispitali u kojoj mjeri su svršeni studenti svih fakulteta osposobljeni u ovom pogledu. Kao indikatore za digitalne vještine odredili smo sljedeće:

- Generalno poznavanje rada na računaru
- Posjedovanje vještina rada na računaru u MS Ofisu
- Posjedovanje vještina rada u ključnim operativnim programima/softverima važnim za efektivno obavljanje posla
- Efikasno traženje i prikupljanje informacija koje su dostupne na internetu, a koje se tiču posla koji obavlja

U tabeli 24 dajemo prikaz svih indikatora u okviru ove kategorije, i to za sve fakultete, sa procentom najviših ocjena (5).

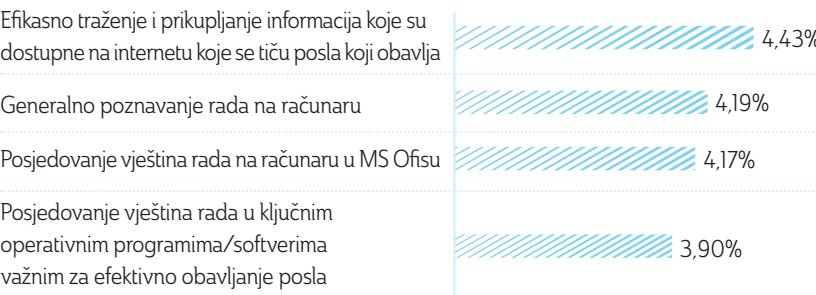
Tabela 24. Digitalne vještine: - % najviših ocjena (5)

	Ekonomski fakultet- UCG	Pravni fakultet- UCG	Fakultet političkih nauka - UCG	Fakultet za poslovne studije – Mediteran	Pravni fakultet – Mediteran	Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis – UDG	Fakultet pravnih nauka – UDG	Humanističke studije – UDG	Fakultet za državne i evropske studije - FDES
Generalno poznavanje rada na računaru	22,9%	27,1%	27,1%	8,3%	2,1%	2,1%	8,3%	8,3%	14,6%
Posjedovanje vještina rada na računaru u MS Ofisu	20,8%	31,3%	25,0%	8,3%	2,1%	2,1%	8,3%	8,3%	14,6%
Posjedovanje vještina rada u ključnim operativnim programima/softverima važni za efektivno obavljanje posla	16,7%	25,0%	14,6%	4,2%	0,0%	0,0%	6,3%	6,3%	8,3%

Efikasno traženje i prikupljanje informacija koje su dostupne na internetu koje se tiču posla koji obavlja	20,8%	43,8%	33,3%	8,3%	2,1%	2,1%	8,3%	8,3%	12,5%
--	-------	-------	-------	------	------	------	------	------	-------

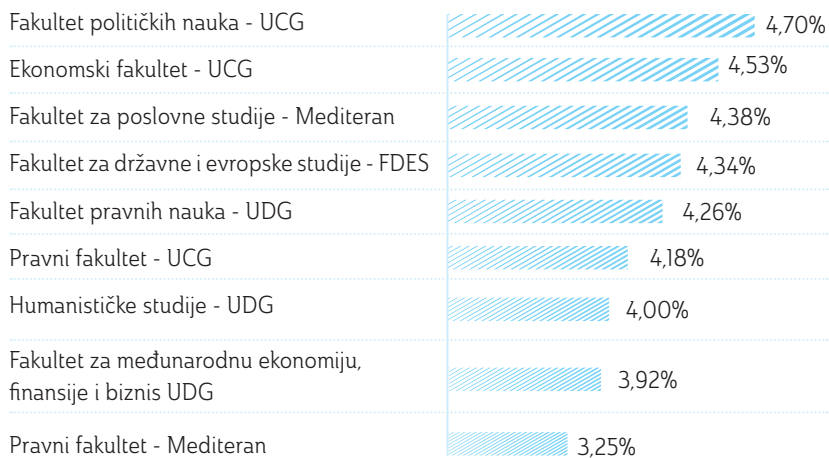
Sumiranje numeričkih vrijednosti na način da kalkulišemo aritmetičku sredinu po indikatorima za sve fakultete (Grafikon 15) ukazuje da su svršeni studenti u Crnoj Gori u najboljoj mjeri osposobljeni da koriste internet kao izvor informacija, a da su u najmanjoj mjeri osposobljeni za korišćenje operativnih softvera za efektivno obavljanje posla kojim se bave.

Grafikon 15. Digitalne vještine: prosječna ocjena po indikatorima

Analiza svih indikatora digitalnih vještina po fakultetima (Grafikon 16) ukazuje da Fakultet političkih nauka UCG i Ekonomski fakultet UCG, prednjače u obrazovnim ishodima kada je riječ o digitalnim vještinama, a da u ovom pogledu najviše zaostaje Pravni fakultet, Univerziteta Mediteran.

Grafikon 16. Digitalne vještine: prosječna ocjena po fakultetima

Poznavanje legislative i administrativni kapaciteti

Sljedeća kategorija vještina svršenih studenata koja je bila predmet našeg interesovanja kvalifikovana je kao „administrativne vještine“. Ova kategorija obuhvata i poznavanje legislative, i poznavanje ‘papirologije’. Indikatori koje smo definisali za ispitivanje ovih vještina su:

- Poznavanje relevantne ‘papirologije’ za posao koji se obavlja
- Poznavanje legislative iz oblasti posla koji obavlja
- Kritička analiza relevantnih dokumenata potrebnih za obavljanje poslova
- Poznavanje relevantnih zakona koji se tiču institucije u kojoj je zaposlen
- Poznavanje Statuta i drugih propisa koje je propisala organizacija/institucija

U tabeli 25 dajemo prikaz procentualnih vrijednosti najviših ocjena za sve indikatore, po svim fakultetima.

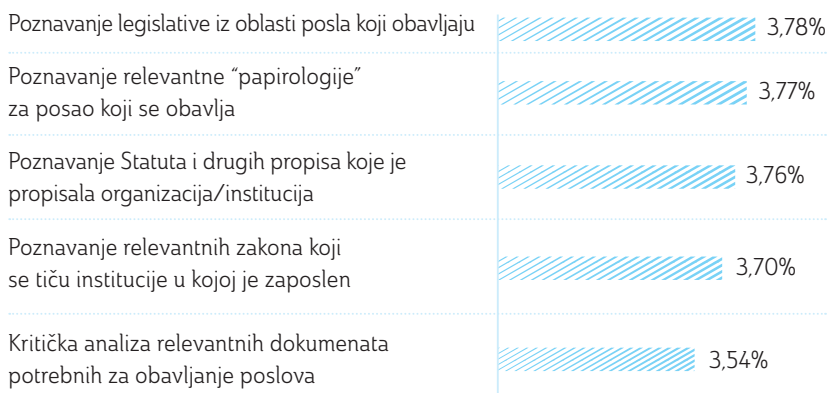
Tabela 25. Administrativne vještine: - % najviših ocjena (5)

	Ekonomski fakultet- UCG	Pravni fakultet- UCG	Fakultet političkih nauka - UCG	Fakultet za poslovne studije – Mediteran	Pravni fakultet – Mediteran	Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis – UDG	Fakultet pravnih nauka – UDG	Humanističke studije – UDG	Fakultet za državne i evropske studije - FDES
Poznavanje relevantne ‘papirologije’ za posao koji se obavlja	12,5%	33,3%	12,5%	0,0%	2,1%	0,0%	4,2%	4,2%	4,2%
Poznavanje legislative iz oblasti posla koji obavlja	12,5%	35,4%	12,5%	0,0%	0,0%	2,1%	2,1%	6,3%	6,3%

Kritička analiza relevantnih dokumenata potrebnih za obavljanje poslova	10,4%	31,3%	14,6%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	6,3%	4,2%
Poznavanje relevantnih zakona koji se tiču institucije u kojoj je zaposlen	12,5%	37,5%	14,6%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	6,3%	4,2%
Poznavanje Statuta i drugih propisa koje je propisala organizacija/institucija	12,5%	37,5%	10,4%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	4,2%	8,3%

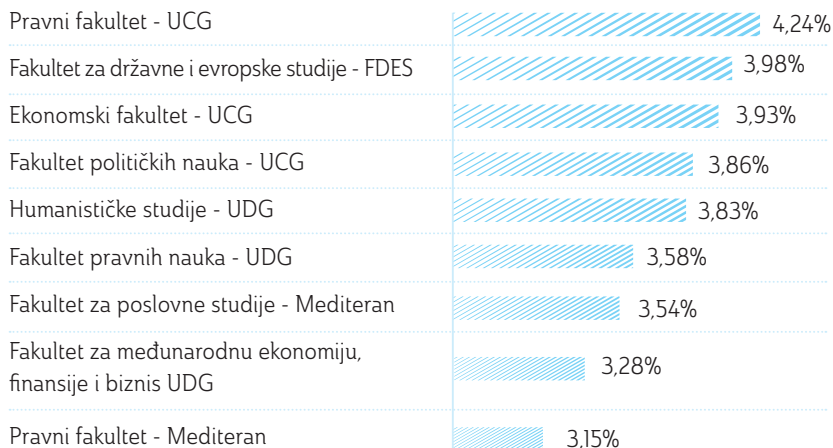
U grafikonu 17 dajemo prikaz po hijerarhiji svih indikatora za ovu kategoriju obrazovnih ishoda. Rezultati ukazuju da je jedna vještina 'kritična', tačnije, da postoji naglašen deficit svršenih studenata Crne Gore kada je riječ o kritičkoj analizi relevantnih dokumenata potrebnih za obavljanje posla. Drugim riječima, podatak nam kazuje da svršeni studenti veoma solidno poznaju legislativu i papirologiju, ali da su veoma neefikasni u operisanju administrativnim instrumentima, obzirom na to da ovaj proces uključuje kritičko preispitivanje i rad sa dokumentacijom.

Grafikon 17. Administrativne vještine: prosječna ocjena po indikatorima

Analiza administrativnih vještina ukazuje da u ovom segmentu prednjači Pravni fakultet Univerziteta Crne Gore, a slijede FDES, Ekonomski fakultet i Fakultet političkih nauka na UCG. Najniže rangirani fakultet po ovom kriterijumu je Pravni fakultet na Univerzitetu Mediteran (Grafikon 18).

Grafikon 18. Administrativne vještine: prosječna ocjena po fakultetima

Stručni kapaciteti

Kao posljednju kategoriju obrazovnih ishoda u ovom istraživanju definisali smo obrazovne ishode koji se ogledaju u posjedovanju stručnih kapaciteta potrebnih da se obavlja posao. Indikatori koje smo definisali za procjenu obrazovnih ishoda u okviru ove kategorije su:

- Posjedovanje konkretnih stručnih operativnih znanja i vještina koje su neophodne za efikasno obavljanje posla
- Razumijevanje složenih podataka potrebnih za posao koji obavljaju
- Kapaciteti za pisanje izvoda iz izvještaja
- Kapaciteti za kreiranje izvještaja na osnovu analize drugih izvještaja
- Kapaciteti za generisanje podataka potrebnih za posao koji obavljaju
- Kapaciteti za analizu podataka potrebnih za pisanje izvještaja

U tabeli 26 dajemo prikaz po svim indikatorima, za sve fakultete, a kao i u prethodnim slučajevima, za ovu svrhu koristimo procenat najviših ocjena (5).

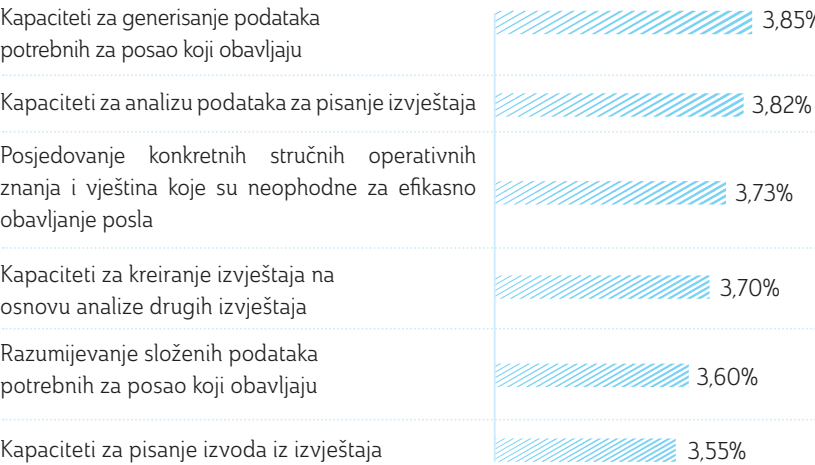
Tabela 26. Stručni kapaciteti: - % najviših ocjena (5)

	Ekonomski fakultet- UCG	Pravni fakultet- UCG	Fakultet političkih nauka - UCG	Fakultet za poslovne studije – Mediteran	Pravni fakultet – Mediteran	Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis – UDG	Fakultet pravnih nauka – UDG	Humanističke studije – UDG	Fakultet za državne i evropske studije - FDES
Posjedovanje konkretnih stručnih operativnih znanja i vještina koje su neophodne za efikasno obavljanje posla	12,5%	27,1%	16,7%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	4,2%	4,2%
Razumijevanje složenih podataka potrebnih za posao koji obavljaju	8,3%	20,8%	16,7%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	4,2%	2,1%

Kapaciteti za pisanje izvoda iz izvještaja	10,4%	22,9%	16,7%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	8,3%	2,1%
Kapaciteti za kreiranje izvještaja na osnovu analize drugih izvještaja	10,4%	20,8%	18,8%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	6,3%	4,2%
Kapaciteti za generisanje podataka potrebnih za posao koji obavljaju	10,4%	22,9%	14,6%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	6,3%	4,2%
Kapaciteti za analizu podataka potrebnih za pisanje izvještaja	12,5%	18,8%	18,8%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	4,2%	4,2%

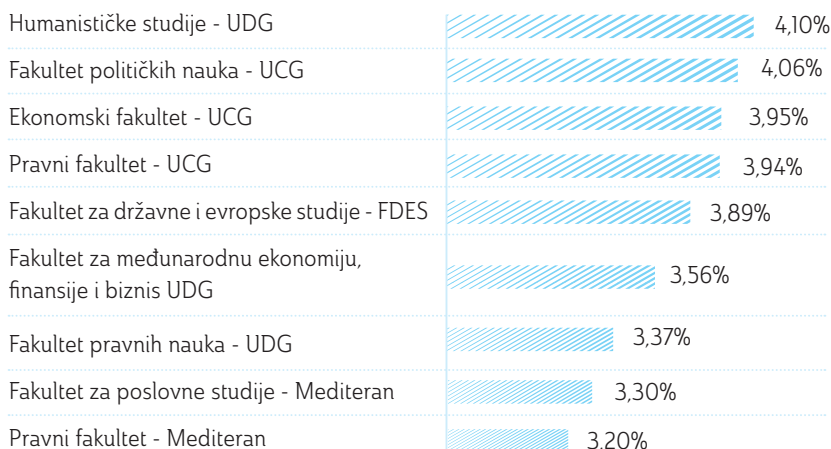
Analiza hijerarhije po indikatorima za kategoriju „stručni kapaciteti“, u prosjeku, za sve fakultete ukazuje da su najbolje ocijenjeni kapaciteti svršenih studenata u smislu generisanja podataka koji su potrebni za posao koji obavljaju, te kapaciteti koji su potrebni za analizu i pisanje izvještaja (Grafikon 19). Sa druge strane, najdeficitarniji su kapaciteti za pisanje izvoda (sažetka) izvještaja, kao i kapaciteti koji se tiču razumijevanja složenijih podataka potrebnih za posao koji obavljaju.

Grafikon 19. Stručni kapaciteti: prosječna ocjena po indikatorima

Konačno, u grafikonu 20 prilažemo prosječne vrijednosti za sve indikatore koji mjere stručne kapacitete po fakultetima. Podaci ukazuju da u ovom segmentu Humanističke studije UDG-a obezbjeđuju najviši nivo obrazovnih ishoda, a slijede Fakultet političkih nauka i Ekonomski fakultet Univeziteta Crne Gore. Najnižu ocjenu u ovom pogledu mjerimo kod Fakulteta za poslovne studije i Pravni fakultet Univerziteta Mediteran.

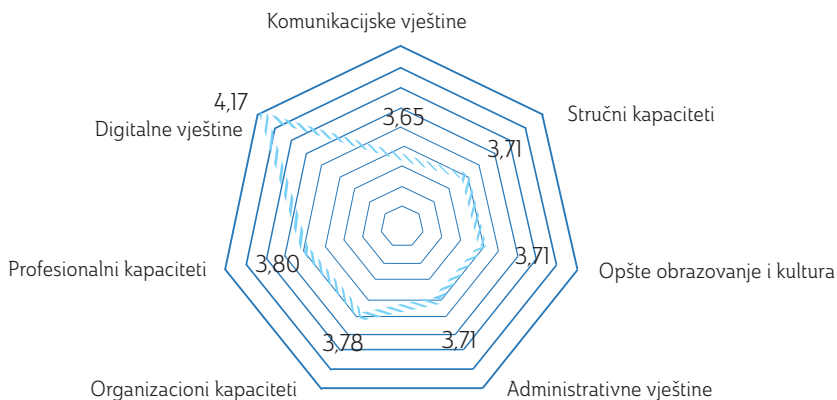
Grafikon 20. Stručni kapaciteti: prosječna ocjena po fakultetima

Generički nalazi na osnovu anketnog istraživanja

Dakle, mi smo identifikovali sedam kategorija ishoda i za svaku od kategorija određeni broj indikatora koji mjere obrazovne ishode. Za svaki indikator priložili smo rezultate i dali prikaz hijerarhije po indikatorima i po fakultetima u okviru kategorije ishoda. U nastavku ćemo na osnovu svih mjerenja da damo generički prikaz po kategorijama ishoda, kao i kumulativni prikaz svih fakulteta, na osnovu svih kategorija. Dakle, u grafikonu 21 dajemo prikaz svih kategorija ishoda. Rezultati ukazuju da najbolje ishode učenja na visokoškolskim institucijama u oblasti društvenih nauka u Crnoj Gori mjerimo kada je riječ o digitalnim vještinama, a najlošije kada je riječ o komunikacijskim vještinama.

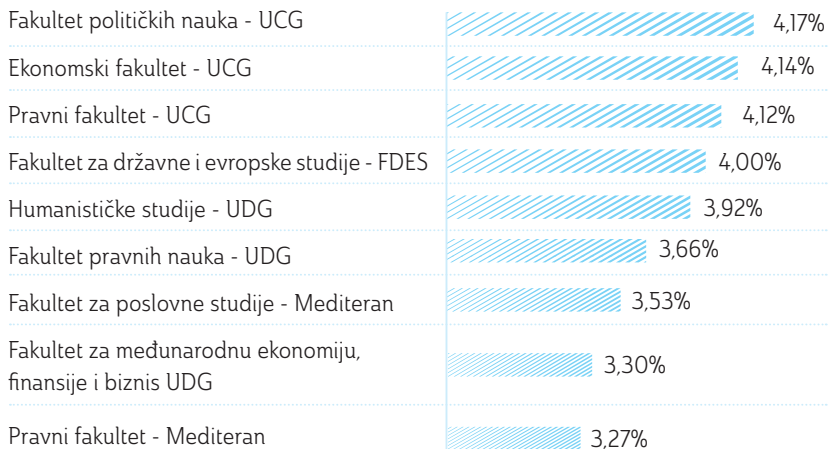
Grafikon 21. Ishodi učenja, generički nalazi na osnovu anketnog istraživanja

Konačno, ukoliko izračunamo prosječnu vrijednost za svaki fakultet pojedinačno, na osnovu ocjena po dimenzijama za te fakultete, možemo formirati generički prikaz koji je priložen u grafikonu 22. Podaci ukazuju da su ishodi učenja, na osnovu rezultata anketnog istraživanja, najviši i prilično ujednačeni na Fakultetu političkih nauka, Ekonomskom fakultetu, te Pravnom

fakultetu Univerziteta Crne Gore. Vrijednosti za privatne fakultete su nešto niže, i date su po hijerarhiji, prema kojoj je najbolje rangiran Fakultet za državne i evropske studije – FDES, potom slijede Humanističke studije i Fakultet pravnih nauka Univerziteta Donja Gorica.

Grafikon 22. Ishodi učenja po fakultetima

Grupni intervju

Grupni intervju je realizovan 30. marta 2021. godine. Institucije ispred kojih su učesnici uzeli učešće su sljedeće:

NVO Građanska alijansa
Centar za socijalni rad Bijelo Polje
Vrhovni sud Crne Gore
Centar za socijalni rad Bar i Ulcinj
Zavod za školstvo
Zavod za zapošljavanje Crne Gore
Zavod za zapošljavanje, Biro rada Bar
NVO Crnogorski ženski lobi
Crveni krst, Bar
Advokatska komora Crne Gore
Opština Bar

U uslovima COVID-19 krize, grupna diskusija se odvijala onlajn, posredstvom Zoom platforme. Komunikacija je bila interaktivna i opsežna, a učesnici u diskusiji veoma kooperativni i inicijativni. Moderator je minimalno usmjeravao diskusiju vodeći računa da se tematski pokriju ključne oblasti, te da se klarifikuju neki argumenti i pruže primjeri iz prakse. Instrument kojim smo se koristili je polustrukturirani vodič za intervju koji se sastoji iz nekoliko tema, a koje se tiču procjene kompetencija svršenih studenata društvenih nauka. U najvećoj mjeri, od učesnika je traženo da ukažu na nedostatke u znanjima i vještinama svršenih studenata i pripravnika, te da što detaljnije opisuju njihov proces adaptacije na institucionalno okruženje.

Generalno, stavovi ispitanika u grupnoj diskusiji su u skladu sa ostalim empirijskim nalazima i ističe se **da svršeni studenti posjeduju teorijska znanja, ali da postoji naglašen deficit praktičnih vještina, naročito onih koje su 'zanatske' po svom karakteru.** Stoga se insistira da se na fakultetima manje uče opšte stvari, a da se studenti u većoj mjeri upućuju u konkretne i operativne poslove koje treba da obavljaju nakon što završe studije i zaposle se. Ovdje su najsnažniji argumenti

bili za svršene pravnike. Ukazuje se da oni kada se zaposle ne znaju da naprave rješenje, dopis, niti da napišu tužbu, podnesak i sl. Takođe, opet kada je o pravicima riječ, ističe se da je praktična nastava na fakultetu nedostatna, i da je ovo ključni razlog deficita koje ispoljavaju nakon zapošljavanja.

Jedan od stavova učesnika u diskusiji iz NVO sektora bio je da **postoji deficit etičkog ponašanja i odnosa svršenih studenata**. Ovo se ogleda u činjenici da oni ne žele i izbjegavaju da rade osjetljive poslove, naročito kada je riječ o viktimizaciji i radu sa ljudima koji su nižeg obrazovnog profila i niskih socijalnih statusa. Učesnici u diskusiji su mišljenja da vjerovatno studentima nije jasno šta je to što ih očekuje u praksi nakon svršenog fakulteta, iliti, da je njihovo očekivanje da će obavljati kancelarijske poslove bez kontakta sa klijentima. Stoga, kada u praksi vide da moraju da rade sa primjera radi – žrtvama nasilja u porodici, oni to doživljavaju kao neprijatnost.

Veliki broj narativa učesnika grupne diskusije tiče se organizacije same nastave na fakultetima. **Tvrdi se da je nastava naglašeno teorijskog karaktera i da se studentima ne objašnjava i ne pojašnjava šta će sutra kada završe fakultet zapravo biti njihov posao.** Nadalje, učesnici naglašavaju da na nekim fakultetima i smjerovima, zapravo, i nema **praktične nastave**, a i tamo gdje je ima niti je **dovoljno ekstenzivna, niti je dovoljno dobro organizovana sa edukativnog stanovišta**. Obično, praksa tokom studija se svodi na formalnost koju studenti moraju da obave da bi položili ispite, a ne na upućivanje studenata u poslove koje trebaju da obavljaju kada se zaposle.

Neki ispitanici tvrde, a većina ostalih su saglasni sa tvrdnjom, da je problem, ne samo organizacija i edukacija koju obrazovni programi obuhvataju, nego i samo pisanje obrazovnih programa. Oni smatraju da je najveći problem u tome što se **kada se piše studijski program ne konsultuju potencijalni poslodavci**. Poslodavce treba uključiti u pisanje kurikuluma, posebno kada je riječ o tome kako organizovati praktični dio studiranja (35% nastave i moduliranje). Ovo se ne odnosi samo na praktičnu nastavu. Poslodavci, po ovom stanovištu, treba da budu uključeni i u kreiranje plana i programa teorijskog dijela.

Jedan od ključnih problema na kojem su insistirali ispitanici jeste **nedostatak motivacije** svršenih studenata. Po njihovim riječima, studenti uglavnom žele praksu da 'odrade' na način da ih što manje zanima, kako bi samo ispunili formalne zahtjeve. Kada je o motivaciji riječ, ispitanici tvrde da ovaj nedostatak rezultira i **nedostatkom inovativnosti i kreativnosti** mladih studenata koji se zapošljavaju. Ovaj nedostatak, posljedično, indicira **nizak nivo radne etike**, i ovo postaje strateški problem.

U grupnoj diskusiji, dodatno, tvrdi se da u Crnoj Gori postoji **hiperprodukcija visoko-obrazovanih kadrova, a da je ova hiperprodukcija praćena nižim nivoom znanja**. Oni ističu da tržište jednostavno nije dovoljno veliko da primi ovako veliki broj kadrova i da bi bilo bolje da manji broj studenata upisuje i završava fakultete, a da znanje koje dobiju bude na višem nivou. Tvrdi se, takođe, da je 'stari' sistem obrazovanja (čitaj: prije Bolonje), bio bolji, organizovaniji i zahtjevniji, te da su svršeni studenti tog vremena operisali značajno većom količinom znanja i vještina nakon završetka studija. U ovom kontekstu kritikuje se hiper-liberalni sistem prijema studenata na fakultet i ističe da je 'stari' sistem koji se zasnivao dominantno na rezultatima prijemnog ispita obezbjeđivao veći stepen kompetitivnosti, i konsekventno bolje obrazovne ishode.

Kada je riječ o konkretnim deficitima znanja i vještina svršenih studenata, posebno se ističe **nepoznavanje administrativnih poslova**. Svaka institucija danas je opterećena administracijom, od načina na koji se storniraju podaci do procesuiranja informacija, preko načina kako se operiše 'papirologijom' do pisanja izvještaja, dokumenata, podnesaka i sl. Svi ispitanici se slažu da na svim studijskim programima društvenih nauka treba ove sadržaje uključiti/obogatiti, jer su deficiti u ovom pogledu veoma očevidni.

Konačno, ispitanici ističu da **nema naročite razlike između državnih i privatnih fakulteta** kada je riječ o Crnoj Gori. Drugim riječima, osnovna znanja, kao i deficiti, ujednačeno su prisutni/odsutni kod studenata koji su u Crnoj Gori završili i privatne i državne fakultete. Razlika, međutim, postoji, ne samo između privatnih i državnih, nego i unutar njih, kada je riječ o motivaciji i spremnosti studenata da rade. Drugim riječima, poslodavci kao sastavni dio edukacije preporučuju da se tokom studija naročito radi na **motivaciji i odgovornosti** koju studenti treba da preuzmu nakon što završe fakultet i zaposle se. Konačno, kada je o razlikama riječ, ispitanici ističu da fakulteti iz okruženja koji su u državnom vlasništvu isporučuju studente sa solidnim obrazovnim ishodima, ali da to nije slučaj sa privatnim fakultetima u okruženju. Drugim riječima, **privatni fakulteti van Crne Gore, po riječima ispitanika, isporučuju kadrove koji su na značajno nižem nivou znanja i vještina**. Stoga je neophodno da se poboljšaju mehanizmi nostrifikacije diploma sa privatnih fakulteta zemalja okruženja.

Na kraju, ispitanici su upitani koji su to konkretni prijedlozi, iliti, šta je to što bi trebalo učiniti kako bi se pospješili obrazovni ishodi i kako bi se isti usaglasili sa potrebama kvartarnog sektora, a odgovori su izgledali ovako:

1. Generalno treba poboljšati kvalitet praktične nastave, naročito u 'zanatskom' dijelu;
2. Da se studentska praksa postroži, a ne da se svodi na puku formalnost;
3. Da se poslodavci aktivno uključe kada se pišu kurikulumi i studijski programi, kako u njihovom praktičnom, tako i teorijskom dijelu;
4. Da se jasno, precizno i formalno vodi evidencija pripravnika kako bi se jasno evidentirali obrazovni ishodi nakon završenog pripravničkog staža;
5. Da se kreira znatno strožiji sistem kontrole i monitoringa onoga koliko i kako pripravnici obavljaju svoje pripravničke poslove;
6. Aktivirati volontizam kao sastavni dio edukacije koji ulazi u ličnu biografiju;
7. Voditi računa o odabiru mentora prilikom obavljanja pripravničkog posla;
8. Da se ispiti ne polažu pismeno, naročito kod pravnika, zato što je elokvencija veoma važan dio posla;
9. Generalno kapacitete koji podižu elokvenciju bi trebalo pospiješiti za studente društvenih nauka (uvođenje retorike na svim predmetima, npr.);
10. Da se programska praksa obilaska poslodavaca tokom studija bolje isprati u formalnom i svakom smislu;
11. Raditi na motivaciji i razvoju kreativnih vještina kod mladih.

Ključni nalazi istraživanja

Osnovni cilj istraživanja je bio da se utvrdi, u mjeri u kojoj je to moguće, **koje su to kompetencije svršenih studenata društvenih nauka nedostatne, a u pogledu potreba kvartarnog sektora u Crnoj Gori.** Radi stvaranja jasnije slike o ključnim nalazima istraživanja, potrebno je još jednom definisati šta se podrazumijeva pod kvartarnim sektorom, te koje specifične djelatnosti kvartarnog sektora su bile predmet analize. Dakle, kvartarni sektor obuhvata sljedeće djelatnosti: obrazovanje, nauku, kulturu, informacije, zdravlje, socijalnu zaštitu i javnu upravu, pri čemu smo se za potrebe ove analize fokusirali isključivo na javnu upravu i obrazovanje.

Osnovno pitanje u našem istraživanju bilo je **da li i uolikoj mjeri sistem univerzitetskog obrazovanja u oblasti društvenih nauka obezbjeđuje dovoljne obrazovne ishode, odnosno znanja svršenim studentima, koja su potrebna za kvalitetno funkcionisanje kvartarnog sektora?** Kako bismo dali odgovor na ovo pitanje, koristili smo se kombinovanim pristupom koji operiše većim brojem metoda. Tačnije, u istraživanju smo, naprije, priložili rezultate **analize sadržaja obrazovnih kurikuluma fakulteta društvenih nauka¹¹**, potom rezultate **anketnog istraživanja** i na kraju rezultat **kvalitativnog grupnog intervjua** koji smo obavili.

Kada govorimo o primarnoj metodi - analizi obrazovnih kurikuluma, za ovaj dio smo jednostavno koristili akreditaciona dokumenta, odnosno **ishode učenja**, a za sve fakultete društvenih nauka u Crnoj Gori, koje smo klasifikovali prema kategorijama: a) Osnovna i opšta teorijska znanja; b) Kritičko mišljenje i analiza problema; c) Ključne operativne vještine; d) Vještine usmjerene na jačanje organizacije; e) Etika u međuljudskim odnosima; f) Razvoj cjeloživotnog učenja. Na osnovu procentualnog proračuna učešća svih ishoda učenja po kategorijama, na svim fakultetima društvenih nauka u Crnoj Gori, **tri kategorije ishoda su veoma zastupljene i to su ključne operativne vještine, opšta teorijska znanja i kritičko mišljenje.** Svi ostali ishodi, dakle: **vještine usmjerene na jačanje organizacije, etika i međuljudski odnosi, kao i cjeloživotno učenje** su značajno manje prisutne.

Iako je kategorizacija ishoda na osnovu akreditovanih obrazovnih kurikuluma sasvim nedovoljna za procjenu ukupnih znanja, vještina i kompetencija svršenih studenata, ne smije se ni zanemariti njihov značaj, posebno u smislu

¹¹ U ovom dijelu istraživanja je izostavljen Fakultet za državne i evropske studije – FDES.

postavljanja jasnih ciljeva i indikatora, posebno kada govorimo usklađivanju obrazovnih kurikulumata fakulteta sa stvarnim potrebama tržišta rada.

Anketnim istraživanjem koje smo obavili sa kvartarnim sektorom, tačnije institucijama državne uprave i pojedinim koje direktno/indirektno rade na kreiranju obrazovnih politika smo uspjeli da kreiramo okvirnu sliku o praktičnim znanjima i vještinama svršenih studenata fakulteta društvenih nauka u Crnoj Gori koji su najčešće zaposleni u pomenutim institucijama. **Rezultati ankete ukazuju na to da 56,3% ispitanika smatra da je školstvo na pristojnom nivou, a da je u odnosu na zemlje regiona, na višem nivou u odnosu na Albaniju, na istom nivou kao u Bosni i Hercegovini, odnosno na nižem nivou u odnosu na Hrvatsku i Srbiju.**

U okviru anketnog istraživanja, identifikovali smo sedam kategorija ishoda učenja (kapaciteti koje se tiču opšteg obrazovanja, profesionalni kapaciteti, organizacioni kapaciteti, komunikacijske vještine, digitalne vještine, poznavanje legislative, administrativni kapaciteti i stručni kapaciteti) i za svaku od kategorija određeni broj indikatora koji mjere obrazovne ishode. Nadalje, priložili smo rezultate i dali prikaz hijerarhije po indikatorima i po fakultetima u okviru kategorije ishoda.

Podaci ankete su zanimljivi i oni ukazuju da su svršeni studenti društvenih nauka u Crnoj Gori **u najvećoj mjeri osposobljeni/kompetentni za digitalno doba, timski rad, međuljudske odnose, te da poštuju etiku i vrijednosti.** Najlošije su ocijenjeni sljedeći aspekti: **kommunikacijske vještine, kapacitet za rukovođenjem, poslovni/biznis kapaciteti, strateško razmišljanje, politička kompetentnost, vizija i inovacija.** Podaci su zanimljivi i zbog činjenice da su odgovori ispitanika u anketi upravo suprotni od onoga što je ukupna procentualna ocjena u odnosu na analizu sadržaja ishoda učenja obrazovnih kurikulumata fakulteta društvenih nauka u Crnoj Gori. Dakle, iskustva anketiranih zaposlenih u institucijama državne uprave ukazuju na to da **svršeni studenti fakulteta društvenih nauka u praksi, ipak, u određenoj mjeri posjeduju lične kvalitete, uz kompetencije za digitalno doba, dok su kompetencije koje se tiču kreativnosti u obavljanju posla ocijenjene nisko.** Sa druge strane, kada je riječ o zastupljenosti opštih teorijskih znanja i kritičnog mišljenja koji su u slučaju analize sadržaja kurikulumata najzastupljeniji ishod učenja, rezultati ankete ukazuju da su, u oblasti opšteg obrazovanja svršeni studenti najkompetentniji kada je riječ o razumijevanju savremenih trendova, što se poklapa sa ishodima učenja, dok **disparitet uočavamo u odnosu na razvijanje kritičkog mišljenja koje se, prema ishodima učenja, procjenjuje kao najzastupljenije, dok u slučaju praktičnog djelovanja, ova karakteristika u radu svršenih studenata društvenih nauka u Crnoj Gori izostaje.**

Nadalje, podaci ukazuju da su ishodi učenja, na osnovu rezultata anketnog istraživanja, najviši i prilično ujednačeni na Fakultetu političkih nauka, Ekonomskom fakultetu, te Pravnom fakultetu Univerziteta Crne Gore. Vrijednosti za privatne fakultete su nešto niže, i date su po hijerarhiji, prema kojoj je najbolje rangiran Fakultet za državne i evropske studije – FDES, potom slijede Humanističke studije i Fakultet pravnih nauka Univerziteta Donja Gorica.

U okviru grupnog intervjuja koji je bio posljednji metod kojim smo se koristili za potrebe izrade ove analize, od učesnika je traženo da ukažu na nedostatke u znanjima i vještinama svršenih studenata i pripravnika koji dolaze sa fakulteta društvenih nauka, te da što detaljnije opišu njihov proces adaptacije na institucionalno okruženje. Generalno, stavovi ispitanika u grupnoj diskusiji su u skladu sa ostalim empirijskim nalazima i ističe se **da svršeni studenti posjeduju teorijska znanja, ali da postoji naglašen deficit praktičnih vještina, naročito onih koje su 'zanatske' po svom karakteru.** U ovom dijelu, kritika se najviše odnosila na studente pravnih nauka. Osim ovoga, najveći problem, prema mišljenju naših sagovornika, predstavlja **nedostatak motivacije, inovativnosti i kreativnosti** svršenih studenata društvenih nauka.

Za razliku od anketnog istraživanja u kojem su podaci ukazivali da čak 79,2% ispitanika smatra da državni fakulteti obezbjeđuju više znanja od privatnih, a samo 20,8% ispitanika smatra da je kvalitet na istom nivou, učesnici u grupnoj diskusiji ističu da **nema naročite razlike između državnih i privatnih fakulteta** kada je riječ o Crnoj Gori, a posebno kada je riječ o onome koliko i kako umiju da teorijska znanja koja su najzastupljenija pretoče u praksu. Drugim riječima, osnovna znanja, kao i deficiti, ujednačeno su prisutni/odsutni kod studenata koji su u Crnoj Gori završili i privatne i državne fakultete.

U odnosu na sve navedeno, možemo zaključiti da se ishodi učenja obrazovnih kurikuluma fakulteta društvenih nauka u Crnoj Gori dobrim dijelom ne poklapaju sa onim što su stvarna znanja, vještine i kompetencije svršenih studenata društvenih nauka, u praksi. S tim u vezi, a na osnovu sveobuhvatne analize, izvodimo sljedeći set preporuka:

1. Raditi na poboljšanju kvaliteta praktične nastave, sa efikasnijim monitoringom sprovođenja studentske prakse i pripravničkog staža¹²;
2. Podići svijest o značaju volonterizma i tretirati ga kao sastavni dio profesionalne edukacije;
3. Kreirati obrazovne kurikulume u direktnoj saradnji sa poslodavcima i potrebama tržišta rada;
4. Posebnu pažnju posvetiti razvoju komunikacijskih vještina, vještinama javnog nastupa, retorike, te vještinama komunikacije na stranom jeziku;
5. Razvijati strateško i kritičko razmišljanje kod studenata;
6. Izgraditi radnu etiku kroz bolju informisanost i podizanje svijesti o tome kako funkcioniše rad sa klijentima, posebno kod onih čiji će se rad zasnivati na komunikaciji i saradnji sa ranjivim kategorijama stanovništva;
7. Raditi na motivaciji, inovativnosti i razvoju kreativnih vještina kod studenata;
8. U značajno većoj mjeri organizovati gostujuća predavanja, info sesije i redovne obilaske institucija koje su ključne za buduće zaposlenje studenata;
9. Pospiješiti saradnju civilnog sektora i fakultetskih jedinica čiji se programi djelovanja poklapaju, a kroz radionice i obuke kojima bi se osnaživali profesionalni kapaciteti studenata, još za vrijeme studiranja.

¹² Što se pripravničkom posla tiče, ispitanici su rijetko bili upućeni u to da se pripravnički staž izvodi pod neposrednim nadzorom mentora koji je određen da pripravnika usmjerava i uči poslu. U tom smislu, treba dodatno raditi na informisanosti poslodavaca o ovoj problematiki.

BIBLIOGRAFIJA:

Tozer, S. V. (2006.). *School and society: Historical and contemporary perspectives*. New York, NY: McGraw-Hill

Doyle, C. S. (1994). *Information literacy in an information society: A concept for the information age*. Diane Publishing

Poisson, M. (2001). Science Education for Contemporary Society: Problems, Issues and Dilemmas. Final Report of the International Workshop on the Reform in the Teaching of Science and Technology at Primary and Secondary Level in Asia: Comparative References to Europe (Beijing, China, March 27-31, 2000)

Sakun, A., & Mordous, I. (2019). Digital Re-Evolution: Learning to be Human at Contemporary Society. *Philosophy & cosmology*, (22), 129-136

Amin, S. (2014). *Capitalism in the age of globalization: The management of contemporary society*. Zed Books Ltd.

Svyrydenko, D. (2016). Mobility Turn in Contemporary Society as an Educational Challenge. *Future Human Image*, (6), 94-100

OECD, (2008.), Tertiary education for the Knowledge society

Council of Europe, (2010.), Higher education for modern societies – Competences and values

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Nacionalna biblioteka Crne Gore, Cetinje

ISBN 978-86-85803-39-0
COBISS.CG-ID 17949188

